

BORBE U JESENJEM PERIODU 1943. ZA PRIPREME I ODRŽAVANJE II ZASJEDANJA AVNOJ-a

VOJNO-POLITICKA SITUACIJA KRAJEM SEPTEMBRA 1943.

Sredinom septembra 1943. vlade Antihitlerovske koalicije Velike Britanije, SSSR i SAD najavljuju održavanje Trojne konferencije u Moskvi, na kojoj bi trebalo donijeti odluku o poslijeratnom uređenju Evrope i o kažnjavanju fašističkih zločinaca.

Po prvobitnom stavu vlada Koalicije, trebalo je donijeti odluku o povratku na stanje državnih granica, evropskih država prije početka II svjetskog rata, kao i unutrašnje političko stanje u državama kakvo je bilo prije fašističke agresije.

Prema tom stavu u Jugoslaviji je trebalo povratiti na vlast buržoaziju, na čelu s kraljem, a, što se tiče granica, trebalo je da ostanu iste kao i u Kraljevini Jugoslaviji. To je značilo da i dalje Istra sa Slovenačkim primorjem i Zadar sa zadarskim područjem ostanu u sastavu Italije.

Generalni sekretar KPJ i Vrhovni komandant NOV i POJ preduzeo je hitne mjere da spriječi donošenje takve odluke za Jugoslaviju. On je u ime Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, kao privremene vlade, obavjestio vlade Antihitlerovske koalicije da odluke Moskovske konferencije, što se tiče Jugoslavije, treba da budu u skladu sa činjeničnim stanjem u Jugoslaviji. A to znači priznanje svih tekovina narodnooslobodilačke borbe. Svaku drugu odluku narodi Jugoslavije neće priznati. U poruci koju je poslao u Moskvu, gdje će se održati od 19. do 30. oktobra 1943. Moskovska konferencija, drug Tito je pisao:

... »U vezi sa pripremama konferencije predstavnika SSSR-a, Engleske i Amerike, biće sasvim vjerovatno postavljeno i pitanje Jugoslavije.

Antifašistička vijeća Jugoslavije, Hrvatske i Slovenije, i Vrhovni štab NOV i POJ, opunomoćili su me da izjavim slijedeće:

Prvo — mi ne priznajemo ni jugoslovensku vladu, ni kralja u inostranstvu, zato što oni dvije i pol godine, pa i sada podržavaju saradnika okupatora Dražu Mihailovića i zbog toga snose svu odgovornost za to izdajstvo nad narodima Jugoslavije.

Drugo — mi nećemo dozvoliti da oni dođu u Jugoslaviju, jer bi to značilo građanski rat.

Treće — govorimo u ime ogromne većine naroda, da on želi demokratsku republiku, koja se oslanja na narodnooslobodilačke odbore.

Četvrto — jedina zakonita vlast u sadašnje vrijeme jesu narodnooslobodilački odbori na čelu sa antifašističkim vijećima...«

Istovremeno s preduzimanjem mjera na spoljnom planu, generalni sekretar KPJ preduzeo je mjere i na unutrašnjem političkom planu da što prije sazove II zasjedanje AVNOJ-a, na kojem treba formirati novu državu, novu vladu i zakonski zabraniti kralju Petru II povratak u zemlju. Prije održavanja II zasjedanja AVNOJ-a, generalni sekretar KPJ postavio je zadatak pokrajinskim rukovodstvima KPJ Bosne i Hercegovine i Crne Gore da prije zasjedanja formiraju svoja pokrajinska (zemaljska) antifašistička vijeća narodnog oslobođenja. To su bile mjere na političkom planu.

Na vojnostrategijskom planu, Vrhovni komandant odlučio je da formira 8 korpusa NOVJ, koji će preći u snažnu ofanzivu širom Jugoslavije, te tako dokazati cijelom svijetu da su narodi Jugoslavije stvorili svoju novu vojsku i novu državu, te da oni odlučuju o svojoj sudbini i svojoj budućnosti.

Vrhovni komandant je formirao 8 korpusa NOVJ³³⁷ 5. oktobra 1943.

BORBENA DEJSTVA U OKTOBRU 1943.

Krajem septembra Vrhovni štab naredio je Štabu 5. korpusa da pređe u snažna dejstva radi nanošenja neprijatelju što jačih udara i što većih gubitaka, te da ga tim putem prisili na odbranu i onemogućući mu da prikuplja snage radi napada na slobodnu teritoriju.

Posebno je naglašen zadatak da se potpuno obezbjedi slobodna teritorija Jajca, ne dozvoljavajući bilo kakvo iznenađenje.

Štab 5. korpusa odmah poslije dobijanja tog zadatka, pristupio je razmatranju prostorijske na kojoj bi trebalo nanijeti najjači udar, koji bi neprijatelja natjerao na grčevitu odbranu. Zaključeno je da su to doline Une, zatim Sane, Gomjenice i donjeg toka Vrbasa.

Ovaj zaključak potvrđivao se jačinom i rasporedom njemačkih i ustaško-domobranskih snaga početkom oktobra 1943.³³⁸

A *Njemačke jedinice*: Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa u Bihaću; Štab njemačke 373. *Tigar* divizije Bihać; 383. puk 373. divizije Nebljusi — Vaganac — Golubić; 384. puk 373. divizije Donji Lapac — Kulen Vakuf; poljski (feld) bataljon njemačke 373. divizije Banja-

³³⁷ 1. *proleterski korpus*, u čijem je sastavu na dan formiranja bila samo 1. proleterska divizija sa 1. i 3. proleterskom brigadom. Mjesec dana kasnije, stigla je u sastav 1. proleterske divizije 13. proleterska brigada *Rade Končar* iz sastava 13. hrvatske divizije NOVJ. Stigla je u cjelini i 6. lička divizija u sastavu 1. proleterskog korpusa.

2. *udarni korpus* formiran je na teritoriji Crne Gore, Boke, Sandžaka i Hercegovine.

3. *korpus NOVJ*, nastao je preimenovanjem dotadašnjeg 1. bosanskog korpusa, a dejstvovao je na teritoriji istočne i srednje Bosne.

4. *korpus NOVJ*, nastao je preimenovanjem dotadašnjeg 1. hrvatskog korpusa, a dejstvovao na teritoriji Banije, Like i Korduna.

5. *korpus NOVJ*, nastao je preimenovanjem dotadašnjeg 2. bosanskog NOU korpusa, a dejstvovao na teritoriji Bosanske krajine.

6. *korpus NOVJ*, nastao je preimenovanjem dotadašnjeg 2. hrvatskog korpusa, a dejstvovao na teritoriji Slavonije.

7. *korpus NOVJ*, formiran je na teritoriji Slovenije.

8. *korpus NOVJ*, formiran je od dotadašnje 4. operativne zone Hrvatske, a dejstvovao na teritoriji Dalmacije, jugozapadne Bosne i Like.

338 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0039.

luka; protivtenkovski bataljon njemačke 373. divizije Vrtoče;³³⁹ izviđački bataljon njemačke 373. divizije Mazin; artiljerijski puk njemačke 373. divizije Bihać — Jezero — Lapac, bataljon veze njemačke 373. divizije Bihać, 202. tenkovski bataljon Vedro Polje, a 3. četa Bihać, prištapske jedinice njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa i njemačke 373. *Tigar* divizije Bihać — Pokoj; njemačka policija 3. policijske oblasti Banjaluka; 4. puk *Brandenburg* Banjaluka; škola *Trupova* Trapisti kod Banjaluke i erzac feld bataljon divizije *Nordland* Bosanski Novi.

B *Ustaško-domobranske snage*.³⁴⁰ 2. ustaško-domobranski lovački zdrug, Ostrožac — Cazin — Bosanska Krupa — Otoka; 3. gorski ustaško-domobranski zdrug, — štab u Prijedoru; 3. gorska pukovnija sa štabom, 1. i 3. bojnem te 13. četom u Sanskom mostu; 2. bojna 3. gorske pukovnije u rudniku Ljubiji, a 14. četa u Staroj Rijeci; 11. gorska pukovnija sa štabom u Prijedoru: 1. bojna 11. gorske pukovnije u Kozarcu, s tim što je 1. četa raspoređena u Brežićanima, a 2. četa u Hadži-Mehtiću; 2. bojna 11. gorske pukovnije Prijedor; 3. bojna 11. gorske pukovnije sa 9. četom u Svodni, 10. četom u Dragotinji, 11. četom u Blagaju i 12. četom u Dašćici-kota 349; 14. prištapska četa Prijedor; 1. brdska baterija 13. artiljerijskog diviziona Šanski Most; 2. haubička baterija 13. artiljerijskog diviziona Prijedor. Četvrti ustaško-domobranski zdrug³⁴¹ — sa štabom u Banjaluci; 7. *lovačka pukovnija* sa štabom u Ivanjskoj; 1. bojna 7. lovačke pukovnije Bosanska Gradiška; 2. bojna 7. lovačke pukovnije Ivanjska; 3. bojna 7. lovačke pukovnije Omarska; 13. četa 7. lovačke pukovnije Ivanjska; 14. četa 7. lovačke pukovnije Ivanjska; 13. lovačka pukovnija sa štabom u Banjaluci; 1. bojna 13. lovačke pukovnije Banjaluka; 2. bojna 13. lovačke pukovnije Klačnice; 3. bojna 13. lovačke pukovnije Banjaluka; 13. četa 13. lovačke pukovnije Banjaluka; 14. četa 13. lovačke pukovnije Banjaluka; 22. artiljerijski divizion Banjaluka; 11. artiljerijski divizion bez jedne baterije Ivanjska, a jedna baterija u Omarskoj.

C *Četnici*: 2. četnička brigada bosansko-krajiškog četničkog korpusa, planina Manjača i na terenu Zmijanje — Timar.

Sve navedene jedinice bile su pod komandom njemačke 373. divizije.

Područje donjeg toka Une od Bosanskog Novog do Bosanske Dubice, obezbjeđivao je 3. SS korpus sa divizijom *Nordland*. Komandant te divizije rasporedio je u donjem toku Une 12. ustaško-domobransku pukovnju po uporištima, i to u selu Ravnicama, i mjestima Dobrljinu, Bosanskoj Kostajnici i Bosanskoj Dubici.

U rejonu Kostajnice bila je raspoređena 12. ustaška bojna, a ostale 4 ustaške bojne bile su raspoređene na teritoriji koju je obezbjeđivala njemačka 373. divizija.

Ukupne snage neprijatelja u dolinama Une, Sane, Gomjenice i donjeg toka Vrbasa, bile su: Nijemaca oko 20.700 vojnika, ustaša, domobrana, žandarma, milicije, policije, agenata i drugih oko 32.000 i četnika 550. Svega oko 53.250 vojnika.

'Komanda njemačke 373. divizije naredila je 10. oktobra svim jedinicama da im je osnovni zadatak osiguranje pruga Bosanski Novi — Bihać i Bosanski Novi — Banjaluka, te ceste Bihać — Lapac — Gračac. Sa obje strane ceste i pruge bila je uspostavljena zapre-

³³⁹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0036.

³⁴⁰ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0037.

³⁴¹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0038.

čna zona širine 300 metara. U toj zoni bili su utvrđeni svi prirodni objekti i izgrađeni bunker. Za rad je upotrebljavano domaće stanovništvo.

U zaprečnu zonu niko nije smio ulaziti, jer se pucalo bez opomene. Za spriječavanje iznenadnih napada, njemački komandant je naredio držanje rezervi u slijedećim uporištima: Mazinu, Donjem Lapcu, Nebljusima, Skočaju, Bihaću, Ostrošcu, Bosanskoj Krupi, Otoki, Rudicama, Blagaju, Dragotinji, Prijedoru, Sanskom Mostu, Omarskoj, Ivanjskoj, Banjaluci.³⁴²

Štab 5. korpusa odlučio je da napad na neprijateljske snage u dolinama Une i Sane povjeri jedinicama 4. divizije.

Jedinice 4. divizije nalazile su se krajem septembra u rastresitom rasporedu, na velikoj teritoriji od Dalmacije u dolini rijeke Cetine, do donjeg toka Vrbasa kod Bosanske Gradiške — na prostoru dužine 250 i širine 80 kilometara. Dakle, snage 4. divizije trebalo je prvo prikupiti i grupisati.

Štab 5. korpusa odlučio je da prvi objekat napada 4. divizije bude neprijateljevo uporište u Sanskom Mostu. Cilj napada je da se oslobodi grad, a zatim da se izvrši prodor ka Prijedoru, čime će se jednovremeno ugroziti neprijateljeve snage u dolinama Sane i Gornjice i, daljim prodorom, prema Bosanskom Novom i Kostajnici, ugroziti neprijateljeve snage u dolini Une.

Tu odluku Štab 5. korpusa saopštio je zamjeniku komandanta 4. divizije Voji Todoroviću 2. oktobra, jer su toga dana komandant 4. divizije i politički komesar bili još u pokretu sa 6. i 10. brigadom iz doline rijeke Cetine prema Livnu. Zamjenik komandanta 4. divizije nalazio se u to vrijeme u Podgrmeču sa 8. brigadom, pa je 1. oktobra predlagao da sa tom brigadom pređe preko Une na područje^ Cazina radi progona ustaških snaga. Odgovoreno mu je da tamo uputi samo jedan bataljon, a da ostali bataljoni budu spremni za pokret prema Sanskom Mostu.³⁴³

Šesta i 10. brigada sa Štabom 4. divizije stigli su 3. oktobra u Livno, gdje je Štab 4. divizije obavješten da umjesto 10. brigade u njen sastav ulazi 11. krajiška (kozarska) brigada.

Od tada pa do završetka rata u sastavu 4. divizije biće 3 brigade i to: 6, 8. i 11. brigada.

Iz Livna 10. brigada, na čelu kolone, prva ulazi u Kupres 5. oktobra, iz kojeg su pobjegle ustaše, a zatim produžava za Bugojno u sastav 5. divizije.

Iz Kupresa, Štab 4. divizije sa 6. brigadom kreće preko Vagnja i Janja u selo Gerzovo, gdje stiže 7. oktobra, a, nakon kraćeg odmora, produžava u Ribnik u koji stiže 10. oktobra. Tu u Ribniku u Štabu 5. korpusa, Štab 4. divizije prvi put se upoznaje sa planom napada na uporište u Sanskom Mostu. Štab 5. korpusa saopštava Štabu 4. divizije da u napadu učestvuju sve tri njene brigade, a kao

342 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0025.

343 AVII, k. 456, reg. br. 1/4.

ojačanje stavlja im se pod neposrednu komandu 13. krajiška brigada 10. divizije.

Od tada Stab 4. divizije radi intenzivno na pripremama operacije. Radi očuvanja tajnosti tih priprema, Stab do početka napada raspoređuje brigade na priličnoj udaljenosti od Sanskog Mosta. Tako, 6. brigadu upućuje u rejon Čadavice i Sitnice na teren Mrkonjića, a 13. brigadu još dalje na Manjaču, sa zadatkom da obje brigade zatvaraju pravac od Banjaluke prema Mrkonjić-Gradu i Ključu.

Stabu 8. brigade naređuje da postepeno pomjera snage prema Budimlića Japri.

Stabu 11. brigade, pak, naređuje, da postepeno i neprimjetno pomjera snage od Bosanske Dubice i terena Karana, prema Banjaluci, južno od Prijedora, u rejon Omarske i Ivanske.

Za vrijeme dok je Stab 4. divizije pripremao napad, sve jedinice divizije bile su vrlo aktivne u vršenju većih i manjih akcija u dolinama Une i Sane. To je primoralo komandu njemačke 373. divizije da koncentriše svu pažnju za odbranu tih dolina i komunikacija u njima.

Osma brigada u Prkoškom Vagancu dočekala je 3. oktobra motorizovanu kolonu neprijatelja i ubila 48, a ranila 35 Nijemaca.³⁴⁴

Jedinice 8. brigade razbile su 4. oktobra neprijatelja u selu Radiću i natjerale u Bosansku Krupu.

Noću 4/5. oktobra diverzantska grupa 8. brigade porušila je u dolini Une 5 kilometara pruge.³⁴⁵

Podgrmečki odred, napao je 7. oktobra voz rudnika Ljubije, uništio ga, razorio žičaru i uništio još jedan voz u stanici Brezičani.³⁴⁶

Diverzantska grupa Podgrmečkog odreda postavila je minu na 12. kilometru zapadno od Bosanskog Novog u selu Gornji Rakani. Pruga porušena u dužini od 130 metara. Uništeno 15 vagona.³⁴⁷

Podgrmečki odred napao je 11. oktobra voz na pruzi Sanski Most — Prijedor između sela Trnove i Sehovaca i uništio ga. Ubijeno 15 neprijateljevih vojnika. Zarobljeno 51 domobran. Plijen: 34 puške, 5 puškomitraljeza, jedan teški minobacač i ostala ratna oprema. Gubici: 2 ranjena borca.³⁴⁸

U selu Rajinovcu na terenu Bihaća, Bihaćki bataljon Drvarsko-petrovačkog odreda dočekao je 12. oktobra kolonu Nijemaca koji su krenuli iz Kulen Vakufa. Ubijeno 8 i ranjeno 14 Nijemaca. Plijen: oružje i ratna oprema.³⁴⁹

Na području Kozare 11. brigada nastavila je sa žestokim napadima na neprijateljeve posade u dolinama Sane i Une, na ceste, pruge i mostove, kao i na vozove u prolazu.

Između Dobrljina i Bosanskog Novog, minersko odjeljenje 1. bataljona postavilo je 26. septembra minu na koju je naletio oklopni voz i odletio u vazduh.

³⁴⁴ AVII, k. 767, reg. br. 4/1.

³⁴⁵ AVII, k. 456, reg. br. 44/1.

³⁴⁶ AVII, k. 456, reg. br. 44/1.

³⁴⁷ AVII, k. 202, reg. br. 25/26-1.

³⁴⁸ AVII, k. 456, reg. br. 42/9.

³⁴⁹ AVII, k. 1628, reg. br. 16/1-1.

Prvi bataljon 11. brigade porušio je 27. septembra prugu na više mjesta između Blagaja i Svodne. Komanda njemačke 373. divizije naredila je Komandi 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga da se pruga što prije popravi radi izvoza rude.

Zato je iz Prijedora upućen 1. oktobra vod domobrana 11. gorske pukovnije. Prvi bataljon 11. brigade dočekaio je taj vod i zarobio 7 domobrana s jednim puškomitraljezom. Ostali su pobjegli. Pruga je i dalje ostala nepopravljena.

Noću 2/3. oktobra 3 bataljona 11. brigade porušila su između Prijedora i Bosanskog Novog 3.500 metara pruge.³⁵⁰

OSLOBOĐENJE BOSANSKE DUBICE

Kod Prijedora je Kozarski odred napao 11. oktobra otporne tačke Puharski i Dragotinju. Tom prilikom obezbjeđivao je od pravca Prijedora napad 11. krajiške brigade na Bosansku Dubicu, koji je pripreman još od početka mjeseca.

Naime, komandant 11. brigade koji je bio krajem septembra u Štabu 5. korpusa, znao je za Naredbu Vrhovnog komandanta u vezi sa obezbjeđenjem slobodne teritorije Jajca, gdje se nalazio Vrhovni štab. Radi određivanja cilja koji treba napasti, naredio je obavještajnom oficiru da prikupi podatke o neprijateljevim snagama u Prijedoru, Bosanskom Novom, Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradiški. Na osnovu prikupljenih podataka sve okolnosti u vojnom pogledu su potvrđivale da je najpovoljnije napasti Bosansku Dubicu.

Oslobodenjem ovog grada, bile bi još više ugrožene neprijateljeve komunikacije u dolinama Save i Une, što će primorati neprijatelja da pojača svoje snage na tom prostoru, ne dozvoljavajući mu da ih koncentriše prema drugim pravcima.

Drugo, napadom na Bosansku Dubicu dobiće se veći ratni plijen ne samo u oružju i municiji, nego i u ostaloj ratnoj opremi, naročito u odjeći i obući, koja je tada bila veoma potrebna zbog stalnog priliva novih boraca.

Treće, raspoložuci tačnim podacima o neprijatelju, Štab 11. brigade bio je siguran u potpuni uspjeh, a to je značilo i sticanje novog iskustva Brigade za borbu u gradovima, kao i jačanje njenog moralno-političkog jedinstva.

Odluka za napad donijeta je 9. oktobra. Izviđanje neprijateljevih položaja oko grada izvršeno je danju 12. oktobra, a napad izvršen sa sva 4 bataljona brigade noću 12/13. oktobra 1943. Silovitim napadom, naročito bombaških grupa, sve jedinice 11. brigade izbile su do centra grada za nepun sat vremena. Jedino u zgradi kotarske oblasti 36 žandarma davalo je otpor do ujutru, kada su do zgrade dovučeni topovi i vatrom iz njih i minobacača, neprijatelj je poslije pretrpljenih gubitaka bio primoran na predaju. Grad je oslobođen u 10 sati. Štab 11. brigade odmah je povukao 3 bataljona iz grada da ne bi bili izloženi eventualnom bombardovanju neprijateljeve

avijacije i artiljerijske vatre s lijeve obale Une. U gradu je ostao jedan bataljon radi izvlačenja plijena.

Zarobljeni su svi domobrani na položajima oko grada, njih 220 i 6 oficira, koji su pripadali 2. bojni 12. ustaško-domobranske pukovnije. Pobjegao je zapovjednik bojne sa 3 oficira, 6 podoficira i 18 domobrana, ukupno 28 neprijateljevih vojnika.

Zaplijenjeno je 322 puške, 7 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 3 teška minobacača, 15 automata. Zaplijenjene su i velike količine odjeće, obuće i ostalog ratnog materijala.

Poslije oslobođenja Bosanske Dubice, 11. brigada — najmlađa u 4. diviziji, stekla je ugled i povjerenje Štaba 4. divizije, te su joj ubuduće ravnopravno davani odgovorni zadaci kao i ostalim brigadama.

Povlačenjem iz Bosanske Dubice, 11. brigada posjela je slijedeći raspored: 1. bataljon u selu Johovi zapadno od Bosanske Dubice; 2. bataljon u selu Palančište sjeveroistočno od Prijedora; 4. bataljon u selu Kadin Jelovac pozadi 2. bataljona, a 3. bataljon ostao je u Bosanskoj Dubici do 15. oktobra, kad je krenuo prema Prijedoru.

Zapovjednik 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga sa štabom u Prijedoru, dobijao je redovno obavještenja o pokretu jedinica 11. /brigade. Tako je poslije napada na Bosansku Dubicu dobio obavještenje da 11. brigada priprema napad na Prijedor, koncentrišući snage oko grada. Zato usmjerava svu pažnju prema sjeveru i istoku, raspoređujući glavne snage na tim pravcima. Za to vrijeme zapadno od Prijedora, u rejon rudnika Ljubije, stigla je 8. brigada koja je postepeno vršila pomjeranje od Vrtoča prema dolini Sane i Sanskom Mostu.

Štab 8. brigade dobio je podatke od saradnika NOP-a iz 2. bojne 3. gorske pukovnije o organizaciji odbrane rudnika Ljubije, zatim o snagama koje brane rudnik i znake raspoznavanja za noć 14/15. oktobra. Dati su i podaci da ne treba računati na predaju neprijatelja, ukoliko ne bude prisiljen da se preda. Međutim, pošto je Štab 8. brigade dobio i podatke o fortifikacijskim utvrđenjima položaja oko rudnika, posebno gdje se nalaze minska polja, a gdje postoje prolazi, i znake raspoznavanja, odlučio je da neprimjetno prodre u uporište i pohvata neprijatelja na spavanju.

Za izvršenje tog zadatka odredio je 1. bataljon i jedan vod 4. bataljona. O tome kako je zadatak izvršen, u monografiji o 8. krajiškoj NOU brigadi je napisano:⁸⁵¹

»Tačno u 1 čas 15. oktobra 1943. godine, 1. bataljon i vod 4. bataljona u koloni po jedan, po predviđenom planu ulazili su kroz jedan prolaz u uporište preko uzvišice Tolić (oko 1 km sjeverozapadno od rudnika Ljubije između Ljubije i Prijedora).

Kada su naše jedinice stigle na visove, neposredno pred rudnikom Ljubije, naprijed je krenula patrola na čelu sa Milanom Gakovićem »Crnim«, tada obavještajnim oficirom bataljona, koji je znao neprija-

teljske ugovorene znake. Za patrolom se kretao čitav bataljon. Prva četa trebalo je da se zabaci iza leđa i iznutra napadne neprijateljske bun-kere, koji su bili ključ čitave odbrane. Druge dvije čete išle su u vodnim kolonama, svaka u svom pravcu. Vod 4. bataljona išao je prema kući gdje su se nalazili oficiri.

Silazeći niz padinu, čete nisu bile primjećene, sve dok nisu stigle u rudnik. Tada su naišli na neprijateljskog stražara, koji je zaustavio našu patrolu. Ali, pošto je Gaković znao znake raspoznavanja, stražar ih je pustio da se približe. Međutim, tada je već bilo kasno za uzbunu. Stražar se predao pošto je shvatio o čemu se radi. Tako je bataljon ušao u rudnik i jedinice su po planu krenule na zadatke. Neprijateljski vojnici su zatečeni dijelom u rovovima, a dijelom na spavanju. Svi oficiri zarobljeni su na spavanju, sem dvojice Nijemaca, koji su skočili kroz prozor i pokušali bježati. Borci su ih ubili hladnim oružjem, da ne bi otvarali vatru i time omeli druge u izvršavanju njihovog zadatka. Oko 20 žandarma, koji su se nalazili u rudniku, jedini su uspjeli da pruže otpor, ali je i on brzo skršen ...»

Prema izvještaju Štaba 4. divizije u rudniku Ljubiji zarobljeno je 185 domobrana i 13 oficira, među kojima 2 ljekara i upravnik rudnika. Poginulo je 13 neprijateljevih vojnika, među kojima 2 Nijemca, 2 ustaše, 5 domobrana i 4 žandarma. Zaplijenjeno je: 2 protivtenkovska topa sa 300 granata, jedan brdski top 65 mm sa 100 granata, jedan teški minobacač sa 150 mina, 9 ručnih bacača sa 200 granata, 3 teška mitraljeza, 14 puškomitraljeza *brno*, 12 šmajsera, 10 pištolja, 3 sanduka ručnih bombi, 230 pušaka, 20.000 puščane municije, 100 pari cipela, 70 konja i raznog drugog materijala.³⁵² Sva postrojenja u rudniku dignuta su u vazduh.

Međutim, podaci koje je dostavio Štab 8. brigade Štabu 4. divizije o broju zarobljenika i ratnom plijenu u rudniku Ljubiji, nisu bili sasvim tačni.

U izvještaju komandanta njemačke 373. *Tigar* divizije 16. oktobra, dostavljenog komandantu njemačkog 15. brdskog korpusa, navedeno je:³⁵³

»Noću, 14/15. oktobra 1943. godine, između 1 i 2 časa Ljubija rudnik od neprijatelja zauzeta. Posada savladana bez otpora. Električna centrala, rudnik, i zgrada direkcije razoreni. Od 450 ljudi ojačane posade, 1 oficir i 80 domobrana stigli su oružjem u Prijedor. Ostalo nestalo. Po mišljenju štaba 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga, radi se o izdaji. O jačini bandita nema obavještenja.

Rudnik Ljubija poslije podne 15. oktobra bila je od 7. lovačke pukovnije ponovo zauzeta, a Stara Rijeka od rudničke milicije.

Po iskazu domobrana zastupnik zapovjednika 2. bojne je strijeljan od bandita, a upravnik rudnika odveden ...

Namjere:

Izviđanje i poduhvat u prostoru Prijedor — Ljubija rudnik — San-ski Most (pojačanje posade prema rudniku Ljubiji).

Premještaj 3. i 4. čete 11. gor. pukov. u Prijedor.

Gubici u rudniku Ljubiji: 10 oficira, 34 podoficira i 346 domobrana.«

352 AVII, k. 767, reg. br. 6/1.

353 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0014.

U izvještaju komandanta njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa dostavljenog 17. oktobra komandantu njemačke 2. oklopne armije, navedeno je:³³⁴

... »Gubici u rudniku Ljubiji 15. 10. 1943. godine:

Nestalo: 1 njemački podoficir, 1 njemački kaplar, 10 hrvatskih oficira, 30 podoficira i 364 domobrana.

Izgubljeno: 320 pušaka, 80 šmajsera (automata) i pištolja, 16 lakih puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 3 mala minobacača, 1 teški minobacač, 2 protivavionska topa 37 mm 1 top 65 mm ...«

Nijemci su za 2 dana istrage utvrdili tačne gubitke u rudniku Ljubiji i tek onda izvjestili Komandu njemačke 2. oklopne armije. Prema tim podacima Štab 4. divizije izvjestio je Štab 5. korpusa o manjim rezultatima ove borbe,³³⁵

Nakon oslobođenja rudnika Ljubije, 16. oktobra, Štab 5. korpusa je na savjetovanju u Ribniku upoznao Štab 4. divizije da je naredjenjem Vrhovnog štaba 8. korpus preuzeo obezbjeđenje područja Livna, Duvna, Bosanskog Grahova i Gračaca, preuzimajući istovremeno i komandu, pored dalmatinskih, i nad Glamočkim, Grahovsko-peuljskim, Livanjskim i Duvanjskim NOP odredom.³³⁶

OSLOBOĐENJE SANSKOG MOSTA

Štab 5. korpusa je od 1. do 15. oktobra izvršio pripreme za napad na Sanski Most, i 15. oktobra izdao zapovjest potčinjenim jedinicama.³³⁷

U zapovjesti je prvo istaknut značaj oslobođenja Sanskog Mosta, navodeći da je oslobođena velika teritorija Bosanske krajine sa gradovima Mrkonjić-Gradom, Jajcem, Bugojnom, Kupresom, Livnom, Glamočem, Bosanskim Grahovom, Drvarom, Bosanskim Petrovcem, Prnjavorom i da je ostao neoslobođen samo Sanski Most, duboko uvučen u slobodnu teritoriju.

U podacima o neprijatelju Štab 5. korpusa naveo je da Sanski Most brane dvije bojne domobrana 3. gorske pukovnije, ukupne jačine od oko 1.000 domobrana, naoružanih sa 5 topova, 8 teških minobacača, 12 teških mitraljeza, 73 puškomitraljeza, a ostalo su puške. Južno od grada, na desnoj obali Sane, u selu Čaplje, nalazi se jedna ojačana satnija domobrana.

Za napad na Sanski Most Štab je angažovao cjelokupne snage 4. divizije, 13. brigadu 10. divizije, Sanski, Drvarsko-petrovački, Podgrmečki i Kozarski odred, a za podršku napada 1. i 2. artiljerijski divizion 5. korpusa i vod tenkova.

Sve te jedinice Štab 5. korpusa podijelio je u 3 grupe i to:

— *prva grupa*: komanduje Štab 4. divizije, sastava: 6. brigada, 13. brigada, Sanski odred, Udarni bataljon Drvarsko-petrovačkog odreda i jedan bataljon 8. krajiške brigade. Ukupno 8 bataljona, 2

334 AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/1139.

335 AVII, k. 775, reg. br. 24/3.

336 AVII, k. 516, reg. br. 54/1-6.

337 AVII, k. 766, reg. br. 36/8.

topa, 3 teška minobacača. Zadatak: prodrijeti na desnoj obali rijeke Sane u Sanski Most, do centra grada, a potom postaviti zasjedu prema Prijedoru;

— *druga grupa*: komanduje načelnik Štaba 5. korpusa. Sastav: 8. brigada i Podgrmečki odred. Ukupno 6 bataljona, 4 topa i 3 teška minobacača. Zadatak: prodrijeti na lijevoj obali rijeke Sane u Sanski Most, do centra grada, a potom postaviti zasjedu prema Ljubiji i Prijedoru, i

— *treća grupa*: 11. brigada i Kozarski odred. Ukupno 4 bataljona i odred, 3 topa i 2 teška minobacača. Zadatak: napasti neprijateljeva uporišta i posade u dolinama Gomjenice i Sane, na željezničkoj pruzi i cesti od Omarske do Bosanskog Novog, spriječavajući neprijatelju koncentraciju i upućivanje pomoći posadi Sanskog Mosta.

Štab 4. divizije na osnovu zapovjesti Štaba 5. korpusa izdaje istog dana (15. oktobra) svoju zapovjest za prvu grupu, kojom komanduje u napadu, određujući zadatke brigadama i odredima:³⁵⁸

... »Šesta brigada, napada od Sasine ukljinjavajući se između ceste Sanski Most — Sasina i rijeke Sane, šireći lijevo krilo do željezničke stanice. U prodoru što prije stići do škole, sreza i betonskog mosta na Sani. Sa dijelom snaga likvidirati spoljna uporišta, ostavljajući jednu protivtenkovsku pušku na cesti prema Sasini.

Trinaesta brigada napada sa pravca Kruhari uklinjujući se između ceste Ključ — Sanski most i rijeke Sane. Sto prije prodrijeti u grad i pomoći prodor 6. brigade. Likvidirati neprijateljsko uporište u selu Čaplje, a zatim željezničku stanicu.

Sanski odred i Udarni bataljon Drvarsko-petrovačkog odreda, likvidiraju neprijateljsko uporište na Debeljaku i Razboju, 12 kilometara sjeveroistočno od Sanskog Mosta, te zatvaraju sve pravce, koji izvođe od Banjaluke i Bronzanog Majdana, prema Sanskom Mostu posjedajući položaje na liniji Debeljak — Razboj — selo Tramošnja.

Lijevo držati vezu sa 8. krajiškom brigadom, iznad sela Usoraca i Tomašice.

Štab 4. divizije u selu Kruhari zaselak Pržine.

Po oslobođenju Sanskog Mosta goniti neprijatelja i to:

Šesta brigada u pravcu Prijedora, do sela Miljakovca, gdje posjesti položaje.

Trinaesta brigada u pravcu Banjaluke do iznad Bronzanog Majdana, gdje će također posjesti položaje.

Prvu grupu podržava 2. artiljerijski divizion 5. korpusa.

Početak napada u 23 sata 20. oktobra 1943.«

Početak napada bio je obavezan za sve jedinice, sem za 11. krajišku brigadu. Naime Štab 5. korpusa poslao je Štabu 11. brigade po kumiru naređenje da sve jedinice, odmah predu u opšti napad na neprijateljeve posade u uporištima na komunikacijama, u dolinama rijeka Gomjenice i Sane od Ivanjske do Volinje 8 kilometara jugozapadno od Kostajnice.

Cilj napada je bio porušiti prugu, mostove na prugama i cestama, razbiti i uništiti posade u uporištima, sem Prijedora i Bosan-

skog Novog, te, na taj način, spriječi intervenciju neprijatelja za vrijeme napada na Sanski Most.

Kurir je stigao na područje Kozare 15. oktobra, i predao Štabu 11. brigade zapovjest za njeno dejstvo.

Štab 11. brigade odmah izdaje zapovjest štabovima bataljona da krenu na nove zadatke, i to: 1. bataljon, koji se već nalazio na terenu Karana, da dejstvuje od Bosanske Kostajnice do Prijedora; 2. bataljon, da dejstvuje u rejonu Ivanjske i Piskavice; 3. bataljon da najhitnije krene u selo Lamovitu, odakle će dejstvovati na pruzi između Kozarca i Omarske; 4. bataljon, da krene, takođe, u selo Lamovitu, odakle će dejstvovati prema Ivanjskoj i Omarskoj i, Kozarski odred, da dejstvuje na prugu i cestu između Prijedora i Bosanskog Novog, sadejstvujući 1. bataljonu.

U međuvremenu, Kozarski odred započeo je borbu razbijanjem 2. satnije 1. bojne 11. gorske pukovnije kod Beglučine, 4 kilometra sjeverno od Prijedora.

Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza upućuje prema selu Palančištu njemački izviđački trup da pronade i napadne Štab 11. brigade i utvrdi grupisanje partizanskih snaga oko Prijedora. Taj trup se prikriveno probio do Plandišta, gdje je otkriven od naroda i razbijen od Kozarskog odreda. Sve se to dešava 14. i 15. oktobra, kada je 8. brigada oslobodila rudnik Ljubiju. Komandant njemačke 373. divizije naređuje komandantu 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza da odmah uputi jedinice prema rudniku Ljubiji, ali da ih ne povlači iz Dragotinje i Prijedora, zbog, na tom pravcu već grupisane 11. brigade. Tada komandant 3. gorskog zdruza naređuje komandantu 11. gorske pukovnije da stožer 1. bojne iz Kozarca sa 3. i 4. satnijom krene odmah u Prijedor.

Sutradan, 16. oktobra, komandant 1. bojne upućuje 4. satniju u selo Kozarušu da izvidi teren bočno od ceste prema Kozari radi obezbjeđenja pokreta cestom od Kozarca do Prijedora. Ta satnija naišla je 5 kilometara sjeveroistočno od sela na 3. bataljon 11. brigade, koji je bio u pokretu u selo Lamovitu. U kratkom i žestokom okršaju satnija je razbijena i natjerana u bjekstvo prema Kozarcu. Ubijeno 5, ranjeno 7 i zarobljeno 20 domobrana.³⁵⁹

Razbijena satnija panično stiže u Kozarac. Nastaje opšta demoralizacija. Zbog toga komandant bojne mijenja odluku i kreće preko sela Hadžimehtića za Prijedor. Iz Hadžimehtića, komandant 1. bojne obavještava telefonom komandanta 11. gorske pukovnije šta se desilo u Kozaruši. Komandant pukovnije obavještava odmah komandanta 3. gorskog zdruza, koji o svemu izvještava komandanta njemačke 373. divizije. Njemački komandant zaključuje da se prema napad na Prijedor i naređuje komandantu 202. tenkovskog bataljona u Vedrom Polju kod Bihaća, da najhitnije uputi 3. tenkovsku četu u Prijedor, a istovremeno i komandantu 384. puka da iz Banjaluke uputi 1. bataljon u Prijedor.³⁶⁰

³⁵⁹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0014.

³⁶⁰ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0014.

U međuvremenu Kozarski odred, noću 16/17. oktobra sa mineralnim odjeljenjem porušio je most na pruzi između Blagaja i Svodne. Saobraćaj Prijedor — Bosanski Novi je prekinut.³⁶¹

Snage 3. bojne 11. gorske pukovnije pokušavaju da oprave most i prugu, ali su ih dočekale jedinice 1. bataljona i natjerale u bjekstvo, ubivši 6 neprijateljevih vojnika. Saobraćaj je i dalje u prekidu.

Komandant njemačke 373. divizije interveniše i naređuje komandantu 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruga da se okane izviđanja prema rudniku Ljubiji i usmjeri sve snage za opravku mosta i pruge, a za dejstva prema rudniku Ljubiji i pojačanje odbrane Sanskog Mosta, upućuje 1. bataljon 384. puka, koji se 18. oktobra nalazio na željezničkoj stanici u Banjaluci.³⁶²

Prema tom naređenju jedinice 3. Gorskog zdruga iz Prijedora, uključujući i posade u Dragotinji i Brežićanima, kreću 18. oktobra od Martin Broda prema selu Marinima. Dočekuju ih 1. bataljon 11. brigade i Kozarski odred. U žestokoj borbi neprijatelj sa preko 70 poginulih i ranjenih bježi prema Prijedoru. U toj borbi teže je ranjen i politički komesar 1. bataljona.

Tako su vođene borbe oko Prijedora od 15. do 18. oktobra.

U međuvremenu glavne snage 11. brigade — 2, 3. i 4. bataljon stigle su u toku 16. i 17. oktobra u rejon sela Lamovita i Bistrice, gdje su se borci odmarali nakon marša od 60 kilometara.

Za to vrijeme, štabovi bataljona su razmatrali kako najbolje da izvrše zadatke dobijene od Štaba 11. brigade. Radilo se o napadu noću 18/19. oktobra na neprijateljeva uporišta Ivanjsku, Piskavicu, Omarsku, na rovove i bunkere između željezničkih stanica Piskavice — Omarske i Kozarca, te akcije prodora preko pruge u sela Maričku, Busnove i druga, radi uništenja četnika. Sva navedena mjesta nalaze se 20 do 25 kilometara sjeveroistočno od Sanskog Mosta.

Noću 17/18. oktobra 3. i 4. bataljon spavali su i odmarali se u selu Lamovitoj, a 2. bataljon u selu Bistrici, zaselak Kukići.

Ujutru oko 10 sati (18. oktobra) stigao je voz sa 1. bataljonom njemačkog 384. puka na željezničku stanicu Ivanjsku. Ovdje še iskrcao i pješice produžio marš prema Omarskoj i Prijedoru. Prethodno, komandant bataljona interesovao se kod komandanta 7. lovačke domobranske pukovnije o kvalitetu puta prema Omarskoj. On mu je rekao da je put dobar, ali da postoji velika opasnost od napada partizana. Na tu primjedbu komandant njemačkog bataljona prezrivo je odmahnuo rukom i naredio pokret. Za 2 sata stigli su u selo Bistricu. Zastali su radi odmora u Verića Polju.

Njemački bataljon na Verića Polju primjetili su ljudi iz sela Bistrice, zaselak Popovići, i odmah javili Štabu 2. bataljona, koji nije imao vremena da to provjeri i utvrdi o kakvoj se jedinici radi. Pretpostavljao je da je to satnija, a možda i bojna domobrana. Štab 2. bataljona nije mogao pretpostaviti da se radi o bataljonu Nije-

361 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/0012

362 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/007.

maca jačine 850 ljudi, jer u to vrijeme Nijemaca u Ivanjskoj nije ni bilo, već samo 7. lovačka domobranska pukovnija za koju je znao i Štab 11. brigade i Štab 2. bataljona. Zato je odlučio da odmah napadne neprijatelja dok se još odmara.

Komandant Branko Popović, inače rodom iz sela Bistrice, zaselak Popović, bio je dobar poznavalac tog terena i za čas je donio odluku za napad, koju su ostali članovi Štaba 2. bataljona prihvatili. Neprijatelj je neprimjetno opkoljen s tri strane, a jedino prema jugu, u pravcu Ivanjske, pravac nije bio zatvoren.

Borci 2. bataljona, od kojih je većina bila rodom sa tog terena, vješto su se kretali pokraj živica, šumaraka, gajeva, a naročito su iskoristili kukuruze, koji još nisu bili obrani. Kad su se približili sasvim blizu, vidjeli su Nijemce, a u sredini bataljona, grupu oficira ispod jednog drveta.

Bez posebne komande jurnule su čete na Nijemce, a komandir voda Stojan Grujičić Jaruga, probio se munjevito do grupe oficira, koja iznenađena nije stigla ni da se dohvati oružja. Svi su bili pobijeni.

Iza toga čulo se samo automatsko oružje. Nijemci se nisu predavali. Ispaljivali su raketu za raketom, tražeći pomoć od Ivanjske i Omarske, a istovremeno se hvatali za guše s partizanima.

Nijemci su prvo pokušali da se probiju prema Omarskoj, a kada im to nije uspjelo, bježe prema Ivanjskoj. Pobjeda nad njemačkim bataljonom izvojevana je za pola sata. Na bojištu je prebrojavanjem utvrđeno 80 poginulih njemačkih vojnika. Mnogi su u bjekstvu smrtonosno pogođeni i umrli u visokoj travi, grmlju i šumarcima. Te niko nikada nije prebrajao. Seljaci su kasnije, prilikom branja kukuruza, pronalazili njemačke leševe.

Od oružja i ratne opreme zaplijenjeno je: 9 teških minobacača, 20 puškomitraljeza, jedan top, 90 pušaka i šmajsera (automata), 2 radio-stanice, mnogo puščane municije i mina za minobacače.

Štab 11. brigade obavjestio je Štab 4. divizije da je na Verića Polju, u borbi prsa u prsa, ubijeno 80 Nijemaca, a gubici 2. bataljona 11. brigade 5 poginulih boraca.

Kozarski odred napao je noću 18/19. oktobra kod Svodne neprijatelja i protjerao ga, a potom porušio prugu, te sasjekao 27 telefonskih stubova, porušio most na cesti dužine 6 metara i odnio 200 metara telefonskih linija. Tako su saobraćaj i veze na komunikacijama Prijedor — Bosanski Novi ponovno bile prekinute.

Iste noći, 18/19. oktobra, 3. bataljon 11. brigade napada neprijateljstvo uporište Kozarac, zarobljava 6 domobrana s jednim puškomitraljezom i 5 pušaka. Potom je porušio prugu i jedan most na pruzi.

Lijevo od 3. bataljona, 4. bataljon napao je jednu jaču posadu domobrana između Piskavice i Omarske. Zarobljeno je 9 domobrana s jednim teškim mitraljezom, jednim puškomitraljezom, 5 pušaka i jednom radio-stanicom.

Treća bojna 11. gorske pukovnije iz Blagaja, pokušala je 19. oktobra da opravi most i prugu kod Svodne, ali je dočekan od 1. bataljona 11. brigade i Kozarskog odreda, te je ubijeno 7 domobrana, a 5 zarobljeno. Zaplijenjeno je 7 pušaka, jedan šmajser i ratna oprema.³⁸³

Sva tri bataljona 11. brigade (2, 3. i 4), nastavili su 19. oktobra borbe u dolini Gomjenice, da bi uveče napali 7. satniju 2. bojne 7. lovačke domobranske pukovnije u željezničkoj stanici Piskavica. U borbi je zarobljeno 36 domobrana, zaplijenjen jedan teški mitraljez, 6 puškomitraljeza, 3 automata, 35 pušaka, 35 konja i dosta municije. Željeznička stanica je zapaljena, a most na pruzi u dužini od 15 metara porušen.

Iste noći (19/20. oktobra) Kozarski odred je porušio most na Užarima kod Bosanskog Novog u dužini od 12 metara, a zatim porušio i prugu.

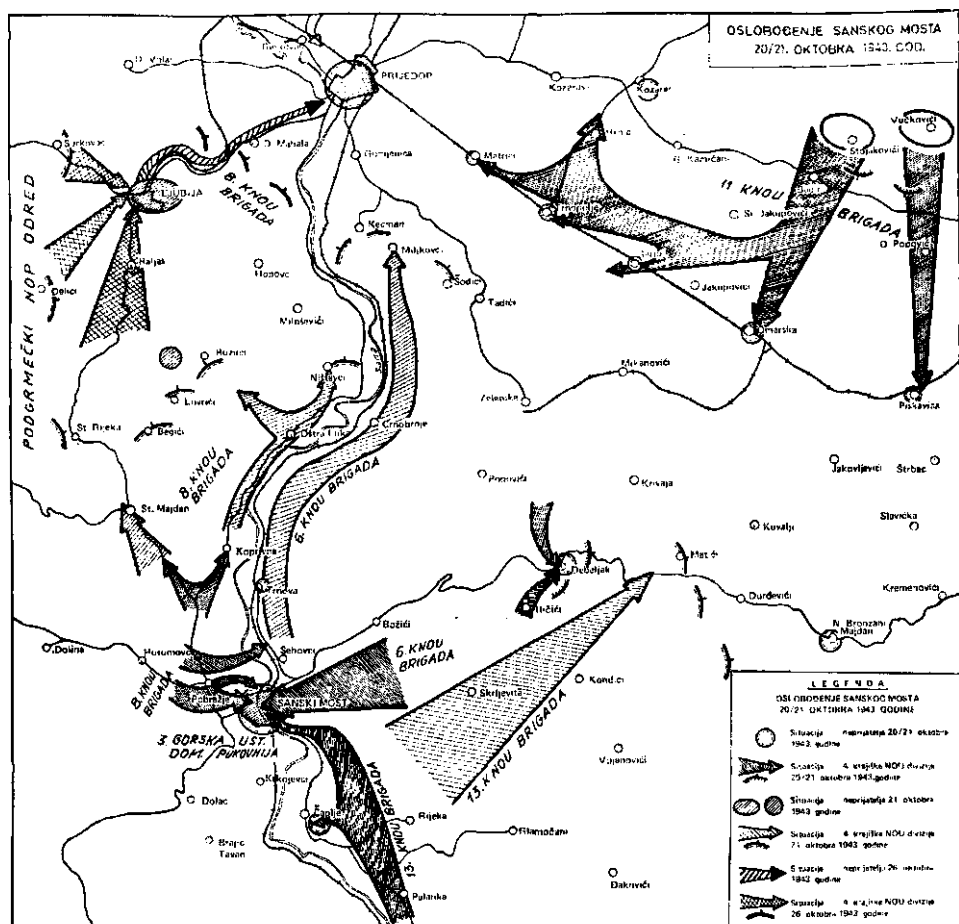
Sutradan (20. oktobra), uoči napada glavnih snaga 4. divizije na Sanski Most, 3 bataljona 11. brigade porušila su prugu, mostove i sve neprijateljeve bunkere i rovove od Omarske do Prijedora.

Istog dana, Stab 11. brigade naređuje Štabu 4. bataljona da posjedne položaje ispred Ivanjske i ne dozvoli neprijatelju prodor od Banjaluke cestom prema Prijedoru. Drugi i 3. bataljon dobijaju isti zadatak od Omarske do Prijedora i 1. bataljon od Prijedora do Bosanskog Novog sa Kozarskim odredom. Noću 20/21. oktobra bataljoni su dobili zadatak da izvrše najsnažnije napade na neprijateljeve posade, prugu, ceste, mostove. Poslije razbijanja neprijatelja, 2. bataljon je trebalo da pređe prugu i razbije četnike u selima Busnovi, Krivaji, Marički, a 3. bataljon da nastavi napade u dolini Gomjenice na pruzi Omarska — Hadžimehtić.

Bila je to noć u kojoj su bile napadnute sve posade od Ivanjske do Bosanskog Novog. Pruga i mostovi su bili na više mjesta porušeni. U prohladnoj oktobarskoj noći rasplamtali su se požari zapaljenih neprijateljevih utvrđenja, odjekivale su eksplozije bombi bombaških grupa, plamtjela su usta užarenih cijevi automatskog oružja od ubitačne rafalne vatre, a na cijelom bojištu sijalo je kao po danu. Nakon četiri sata borbe, 3. bojna 7. lovačke domobranske pukovnije, pobjegla je iz Omarske u Prijedor. Bilo je to 21. oktobra oko 1 sat noću.

A u to isto vrijeme, glavne snage 4. divizije oslobodile su Sanski Most.

Napad je počeo u 23 sata 20. oktobra i za sat vremena grad je bio oslobođen. U 1 sat, sastali su se štabovi jedinica i Štab 4. divizije sa Štabom 5. korpusa. Tu je odlučeno da 6. i 8. brigada odmah krenu prema Prijedoru i rudniku Ljubiji, a 13. brigada prema Banjaluci.

Oslobođenje Sanskog Mosta

Uveče 21. oktobra Stab 5. korpusa u 18,45 sati, telefonom je izvjestio Vrhovni štab sljedeće:³⁶⁴

»Oslobođen je Sanski Most. Čitava 3. gorska pukovnija neprijatelja ne postoji više. Od ove pukovnije zarobljeno je: vojnika 1.100, oficira 28, ubijeno neprijateljskih vojnika 70. Poginulo 5, a ranjeno 12 boraca 4. divizije.³⁶⁵ Zaplijenjeno je: pušaka 906, topova 5, puškomitraljeza 66, teških mitraljeza 6, teških minobacača 6, ručnih bacača 16, radio-stanica 4 i artiljerijske puščane municije 3 vagona«.

REAGOVANJE NIJEMACA ZBOG PADA SANSKOG MOSTA

Poslije oslobođenja Sanskog Mosta, jedinice 4. divizije nastavile su da gone neprijatelja sjeveroistočno i sjeverno od Sanskog Mosta. Rano ujutru, 21. oktobra, 4. divizija izbila je na komunikaciju Banjaluka — Prijedor i okružila Prijedor sa svih strana.

³⁶⁴ AVII, k. 456, reg. br. 40/1/8.

³⁶⁵ AVII, k. 456, reg. br. 48/7.

Komandant njemačke 373. divizije obavještava komandanta njemačkog 15. brdskog korpusa da su partizani, 21. oktobra, zauzeli Sanski Most gotovo bez otpora. Gubici 1.000 oficira, podoficira i vojnika, 5 artiljerijskih oruđa.

... »Slijedeći cilj partizana vjerovatno je Prijedor...«³⁶⁶

S Eduardom Aldrijanom se ne slaže potpuno komandant njemačkog 15. brdskog korpusa. On smatra da je na redu Banjaluka i izdaje naređenje svim njemačkim jedinicama i 4. ustaško-domobranskom lovačkom združenju:

... »Preduzeti sve potrebne mjere za odbranu Banjaluke i bliže okoline i provjeriti ispravnost svih jedinica dajući probne uzbune. Uvesti stepene pripravnosti...«

Ovo naređenje izdao je 21. oktobra ujutru, a već u podne drugo, za uzbunjivanje, i zaveo je prvi stepen pripravnosti za sve jedinice i ustanove u gradu.³⁶⁷

Dok komandant 15. brdskog korpusa priprema odbranu Banjaluke, komandant njemačke 373. divizije šalje ujutru 21. oktobra i drugu depešu Literu sa molbom da avioni izvrše izviđanje rejonu Sanskog Mosta, jer, izgleda, partizani kreću velikim snagama na Prijedor.³⁶⁸

Istog dana komandant njemačke 373. divizije moli komandanta 15. brdskog korpusa da mu odobri dovlačenje 2. bataljona 383. puka iz rejonu Bihaća u Prijedor, a da se u vezi s novonastalom situacijom povuče posada iz Vrtoča (2. bataljon 384. puka), u Donji Lapac.³⁶⁹

Liter mu daje odobrenje za taj razmještaj i sugeriše mu da se 2. bataljon 383. puka najhitnije prebaci iz rejonu Bihaća kamionima u Prijedor.³⁷⁰

Komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa je upanućen što se tiče situacije u Banjaluci. On je uvjeren da su se izvjesni dijelovi partizana uz pomoć građana koji su na njihovoj strani, već ubacili u grad i čekaju da glavne snage 4. divizije i 13. brigade 10. divizije napadnu spolja, pa da oni, onda, iznutra, u samom gradu, razbiju odbranu. Zato on komandantu policije poretka njemačke 3. policijske oblasti, majoru Bruhmilleru (*Bruchmüller*) naređuje (21. oktobra), da izvrši pretres Banjaluke.

Major Bruhmiller u izvještaju Komandi 15. brdskog korpusa, o sprovođenju pretresa, navodi:³⁷¹

... »Za 21. oktobar 1943. dobio sam naređenje od 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa da pretresem veliki dio grada... Naročito mi je naređeno da potražim oružje, potom neprijateljski propagandni materijal, radio-aparate, ispitam sumnjiva lica kao i da pogledam osiguravanja položaja...

366 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/1070.

367 AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/1171.

368 AVII, VIA PRAG 6/767.

369 AVII, VA — Frajburg F-30/5.

370 AVII, NAV-N-T-313, Roll 208/7469948..

371 AVII, VIA PRAG, 6/768.

Za opkoljavanje spolja, stajali su mi na raspoloženju 1. bataljon 384. puka, 2 voda čete za vezu 15. brdskog armijskog korpusa, a za unutrašnje opkoljavanje, snage 3. policijske oblasti, komanda straže u samostanu Trapisti (trupovi) i štabni vod komande policije poretka . . .«

Pretnje su vršili njemačka policija, pripadnici SD — njemačke službe sigurnosti (*Sicherheitsdienst-skrraćeno SD*), među kojima i 9 njemačkih žena policajaca, pripadnika policije poretka i službe sigurnosti. Pretres je završen 21. oktobra do 14,45 sati sa 24 uhapšena građanina.³⁷²

Komandant 15. brdskog korpusa nije bio zadovoljan pretresom Banjaluke. On i dalje smatra da je cijeli grad na strani partizana, i da, zbog toga, pretres nije uspio. Smatrajući da se grad nalazi u vrlo kritičnoj situaciji, general Liters odlučuje da sebe lično obezbjedi, te naređuje komandantu 202. tenkovskog bataljona u Vedrom Polju, kod Bihaća, da najhitnije uputi 10 tenkova u Banjaluku, koji će obezbjeđivati *Komandu njemačkog* 15. korpusa.³⁷³

Sve što je preduzimao general Liters, nisu odobraval i komandant njemačke 2. oklopne armije i komandant Jugoistoka.

Za komandanta Jugoistoka, general Liter je bio jedan od njemačkih komandanta, koji je izgubio sve bitke sa partizanima, te kao takav, u interesu Rajha, ne može se više tolerisati i treba ga odmah smijeniti.

Zato je komandant Jugoistoka, general feldmaršal fon Vajks predložio njemačkoj Vrhovnoj komandi oružane sile, da se odmah smjeni komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa, a na njegovo mjesto, s obzirom na veliki strateški značaj pravca odbrane ovog korpusa dolinom Une, postavi jedan od sposobnijih generala njemačke vojske.

Prijedlog je upućen 22. oktobra, a već sutradan Liters je bio smijenjen.³⁷⁴

Njemačkoj Vrhovnoj komandi oružane sile trebalo je 6 dana da pronađe novog generala za komandanta 15. brdskog korpusa. To je bio generallajtnant Ernst Lejzer. On je potčinjenim komandantima zvanično objavio da je 29. oktobra preuzeo dužnost.³⁷⁵

Poslije oslobođenja Sanskog Mosta jedinice 4. divizije nastavile su borbu *na terenu* Prijedora.

Drugi bataljon 11. brigade južno od Prijedora u selima Busno-Vi, Krivaja, Marička i Omarska progonio je 22. oktobra četnike 2. brigade Bosansko-krajiškog četničkog korpusa. Zarobio je 55 četnika sa zamjenikom komandira čete. Još veći uspjeh *postignut je* stupanjem 100 mladića iz pomenutih sela u 11. brigadu. Bila je to politička pobjeda nad četničkom propagandom.³⁷⁶

372 AVII, VIA PRAG, 6/769.

373 AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/1240.

374 AVII, k. 41-H, 21/5575/1.

375 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/000396.

336AVII, k. 456, reg. br. 41/9.

Istog dana sjeverno od Prijedora, kod Svodne, Kozarski odred dočekao je 2. bataljon 383. puka nemačke 373. divizije, koji je iz rejonu Bihaća, nastojao usiljenim maršem da što prije stigne u Prijedor. Bez obzira na gubitke, 2. bataljon se probijao ka Prijedoru i naišao na 3. bataljon 11. krajiške brigade. U žestokoj borbi 2. bataljon 383. puka, ponovno je pretrpio veće gubitke, ali, zahvaljujući podršci 17 tenkova stigao u Prijedor.³⁷⁷

Čim je stigao, komandant 2. bataljona 383. puka, oštro je zamjerio komandantu 3. bojne 7. lovačke pukovnije, 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga, što je napustio uporište Omarsku, te dopustio da se partizani približe samoj periferiji grada. Naređuje mu da odmah krene u Omarsku.

Treća bojna vraća se u Omarsku i 22. oktobra popravlja oštećene bunkere i rovove. S tom bojnomo vratila se i baterija topova.

Uveče četnički obavještajci javljaju komandantu 3. bojne, da od pravca Maričke ka Omarskoj, kreće nekoliko stotina komunista. Bio je to 2. bataljon 11. brigade.

Komandant 3. bojne naređuje najhitnije prikupljanje jedinica i ponovno sa baterijom bježi u Prijedor. U Prijedoru daje izjavu da su ih napale snage partizana i da je sretno stigao u Prijedor.³⁷⁸ Komandant 2. bataljona njemačkog 383. puka ponovno mu naređuje da se vrati u Omarsku.

Komandant njemačke 373. divizije naređuje 23. oktobra komandantu 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruga u Prijedoru da po svaku cijenu osigura saobraćaj na cesti i pruži Bosanski Novi — Prijedor, te da, pored uporišta u Martin brdu i Blagaju, postavi uporište i u Svodni, kao i na drugim mjestima između Blagaja i Martin brda.

Komandant 3. gorskog zdruga moli komandanta njemačke 373. divizije da, pošto on nema snaga, jer mu je cijela 3. gorska pukovnija zarobljena od partizana, taj zadatak preuzme 2. bataljon njemačkog 383. puka. Komandant njemačke 373. divizije odgovara da je 2. bataljon njemačkog 383. puka borbena rezerva, koji sa 3. četom 202. tenkovskog bataljona i snagama 3. gorskog zdruga u Prijedoru ima zadatak da prodiere u sve strane, prema Kozarcu, prema rudniku Ljubiji, prema Sanskom Mostu i na sjeveroistok prema selu Marinima.³⁷⁹

Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga nemajući dovoljno snaga, nije potpuno izvršio naređenje komandanta njemačke 373. divizije. On je rasporedio postojeće snage na slijedeći način:³⁸⁰ Stab 2. bojne 11. gorske pukovnije sa 8. satnijom u Martin brdo; 6. satniju 2. bojne u Dragotinju; 5. satniju 2. bojne u Brežićane i 3. bojnu sa 2. satnijom 1. bojne 11. gorske pukovnije u Prijedor.

Noću 23/24. oktobra Kozarski odred i 1. bataljon 11. brigade potpuno razaraju prugu od Blagaja do Svodne. Sa istoka vrši priti-

³⁷⁷ AVII VA Frajburg F-30/5.

³⁷⁸ AVII NAV-N-T-315 Roll, 2171/000451.

³⁷⁹ Deto.

³⁸⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000428.

sak na neprijatelja u Prijedoru 3. bataljon 11. brigade. Sa juga, pak, iz sela Miljakovaca i Rakelića, napadaju 1. i 3. bataljon 6. brigade. Prema zapadu na pravcu rudnika Ljubije i jugozapadu prema Sanskom Mostu nalazi se 8. brigada i Podgrmečki odred.

U takvoj situaciji, komandant 2. bataljona njemačkog 383. puka, odlučuje da s ojačanom 3. bojnom 11. gorske pukovnije i četom tenkova, pokuša prvo da odbaci 1. i 3. bataljon 6. brigade prodorom preko sela Kozarca i Čele u sela Miljakovac i Rakeliće, a potom prema rudniku Ljubiji.

Drugi bataljon njemačkog 383. puka i 3. bojna 11. gorske pukovnije podržani jakom artiljerijom, minobacačima i četom tenkova, napali su 24. oktobra bataljone 6. brigade.³⁸¹

Borba je počela u 10 sati, a završila je u 16.³⁸²

Najžešća borba vođena je kod crkve u selu Rakelići, kada je 3. bataljon uspio da se ubaci Nijemcima iza leđa, izvrši juriš, nanese im velike gubitke, i zajedno sa 1. bataljonom, natjera ih u bjekstvo. Nijemci su povlačeći se prema Prijedoru, povelili sa sobom iz sela Čele dio naroda kao taoce. U izvještaju komandanta 3. gorskog ustaško-domobranskog združenja, komandantu njemačke 373. divizije nakon povratka 2. bataljona njemačkog 383. puka, depešom je navedeno:³⁸³ »Veliki gubici 2. bataljona 383. puka.«

Poslije tog poraza, komandant njemačke 373. divizije, šalje depešom izvještaj Komandi 15. brdskog njemačkog korpusa, navodeći:³⁸⁴

... »2. bataljon 383. puka poslije prodora preko Čele cijeli dan u odbrani i suzbijanju mnogo jačih partizanskih snaga. Domobranski bataljon potpuno podbacio. Prijedor je vrlo ugrožen, a divizija ne može svojim snagama da pruži pomoć. *Zbog kritične situacije moli da se preispita povlačenje snaga kod Vrtoča*, a iz istih razloga ne može da se posjedne pruga Svodna — Blagaj ...«

U toj borbi 2. bataljon njemačkog 383. puka bio je desetkovan sa gubicima od oko 200 poginulih i ranjenih, dok su 1. i 3. bataljon 6. brigade imali 5 poginulih i 18 ranjenih boraca. Zarobljeno je 10 neprijateljevih vojnika, među kojima i 5 četnika, a zaplijenjeno 9 pušaka, jedan mali minobacač i ostala ratna oprema.

Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa, nemajući drugog izlaza iz teške situacije, naređuje:³⁸⁵

»Vrtoče napustiti, a Prijedor deblokirati. Glavne snage angažovati u rejonu Banjaluke ...«

Ova depeša poslata je 25. oktobra, a već sutradan komanda 15. brdskog korpusa šalje depešom Komandi njemačke 2. oklopne armije, slijedeći izvještaj:³⁸⁶

»Situacija u rejonu Prijedora veoma napeta. Borba između 2. bataljona 383. puka i partizana 4 kilometra jugoistočno od Prijedora...«

³⁸¹ AVII, k. 767, reg. br. 13/1.

³⁸² AVII, Deto.

³⁸³ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/444-446.

³⁸⁴ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/1031-34.

³⁸⁵ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/1011.

³⁸⁶ AVII, NAV-N-T-313, Roll 208/7469858.

Istočno od Prijedora koncentrisala se 11. brigada 25. oktobra, 0 čemu je njemački komandant odmah od špijuna bio obavješten. Međutim, on nije znao da se 11. brigada koncentrisala radi odlaska u Podgrmeč prema naknadnom naređenju Štaba 4. divizije. Naime, Štab 4. divizije nešto ranije je procjenio da je neprijatelj u Prijedoru slab i već bio izdao zapovjest za napad i oslobođenje grada. Ali, u to vrijeme u dolinu Une pristize iz Francuske njemačka 264. divizija i Štab 5. korpusa naređuje Štabu 4. divizije da glavne snage koncentriše prema Bosanskoj Krupi i Bihaću. To je bila jaka divizija sa oko 20.000 vojnika, što je predstavljalo realnu opasnost za njen prodor duboko u slobodnu teritoriju.

Tako je 11. brigada izvršila pokret i do kraja oktobra prešla Sanu kod sela Petkovca na terenu Karana, i istigla u selo Potkalinje na području Podgrmeča. Istovremeno, od pravca Ljubije stigla je 1 8. brigada, koja se iz Potkalinja i Jasenice prebacila u selo Gornje Buševiče.

Pošto je dobio obavještenje da su se glavne snage 4. divizije (8. i 11. brigada) povukle iz rejonu Prijedora, komandant popunjenog i ojačanog 2. bataljona njemačkog 383. puka sa 3. bojnog 11. gorskog puka, napada 30. oktobra prema rudniku Ljubiji. Toga dana dočekuju ga, razbijaju i protjeruju snage Podgrmečkog odreda.

Iste snage neprijatelja, ali pojačane sa 15 tenkova i uz podršku artiljerije i minobacača, prodiru 31. oktobra u rudnik Ljubiju. Međutim, eksploatacija rude željeza je nemoguća, jer su 8. brigada i, posebno, Podgrmečki odred, uništili sva postrojenja za rad rudnika.

I Drvarsko-petrovački odred je kod sela Vodenice, razbio 23. oktobra jednu njemačku kolonu. Zarobljen je njemački oficir, 3 narednika, 2 vojnika. Uništeno: 34 kola sa zapregom, a 3 kola zaplijenjena. Ubijeno 12 Nijemaca. Plijen: jedan *šarac*, 3 automata i 10 pušaka.³⁸⁷

Krajem oktobra situacija za njemačku 373. diviziju, koja je imala zadatak da obezbijedi komunikacije u dolini Gomjenice, Sane i Une, postala je vrlo teška.

Zbog teške situacije u rejonu Banjaluke, vraća se komanda njemačkog 15. brdskog korpusa iz Bihaća u Banjaluku da organizuje odbranu grada i okoline.³⁸⁸

RAD OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE

Obavještajna služba u 4. diviziji formirana je danom formiranja Divizije, i za godinu dana (do novembra 1943) izvršila je velike zadatke u skladu sa planovima i zadacima 4. divizije i njenih brigada.

U pripremi svih operacija, svih akcija i svih borbi, obavještajna služba radila je svakodnevno na prikupljanju podataka o neprijatelju. U tom pogledu obavještajni oficiri 4. divizije bili su stalno zauzeti proučavanjem neprijateljevih vojnih jedinica, njihovim rasporedom, planovima, namjerama, pokretima, moralno-političkim

³⁸⁷ AVII, k. 456, reg. br. 49/7.

³⁸⁸ AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/1218.

slanjem, naoružanjem, položajima i utvrđenjima, kao i o svim ostalim pitanjima. Podaci su pribavljani na razne načine.

Jedan od načina bio je i pronalaženje saradnika u neprijateljevim formacijama. Takvi saradnici posebno su čuvani, kako ih neprijatelj ne bi otkrio i likvidirao. Bili su to većinom oficiri i podoficiri, a ponekad i vojnici. Dobijeni podaci od njih su po jednom ili više kanala uvek provjeravani.

Na tajne sastanke sa saradnicima i aktivistima NOP-a u neprijateljevim jedinicama, osim obavještajnih oficira, išli su često kada se radilo o većim i značajnijim akcijama, i članovi štabova brigada, pa i članovi Štaba 4. divizije.

Drugi izvor podataka o neprijatelju pristizao je od aktivista i saradnika ilegalnog NOP-a u okupiranim gradovima i mjestima. Ti podaci pristizali su preko utvrđenih tajnih kanala posredno preko obavještajnih centara vojnih područja Bihaća, Podgrmeča, Kozare, a često i neposredno.

U 1943. najjači obavještajni centar ilegalnog NOP-a bio je u Banjaluci, u koji su bili uključeni i članovi Mjesnog komiteta KPJ Banjaluka. Postojao je i jak obavještajni centar ilegalnog NOP-a u Bihaću, zatim u Prijedoru, Bosanskom Novom, a postojali su i obavještajni punktovi u Bosanskoj Krupi, Otoki, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradiški, Maglajanima, Klačnicama, a do oslobođenja zemlje i u Sanskom Mostu, Ljubiji i drugim mjestima.

Obavještajna služba 4. divizije kroz rad i borbu brzo se razvijala. Do septembra 1943. bili su postavljeni obavještajni oficiri u svim brigadama i bataljonima. U 4. diviziji i brigadama, odnosno u bataljonima bili su na dan 19. oktobra slijedeći obavještajni oficiri:

— pomoćnik obavještajnog oficira 4. divizije, Radoslav Resanović;

— šef obavještajnog centra 6. brigade, Đuro Rašeta. Obavještajni oficiri: Dragutin Kragulj, u 1. bataljonu, Stevo Crnomarković u 2. bataljonu, Ilija Davidović u 3. bataljonu;

— šef obavještajnog centra 8. brigade, Ferid Dedić. Obavještajni oficiri: Milorad Gaković u 1. bataljonu, Meho Hadžiavić u 2. bataljonu, Esad Redžić u 3. bataljonu i Branko Balaban u 4. bataljonu, i

— šef obavještajnog centra 11. brigade Ramo Mašić Mirić. Obavještajni oficiri: Petar Misirača u 1. bataljonu, Dušan Stojaković u 2. bataljonu i Dušan Babić u 3. bataljonu.

Navedeni oficiri istakli su se u pripremama svih akcija i operacija u oktobru 1943. U izvještaju Štaba 4. divizije Štabu 5. korpusa 9. novembra je, između ostalog, navedno:³⁸⁹

... »U ovome vremenu O.S. je dobro funkcionisala, tako da su se jedinice orijentisale prema izvještajima O.S..., za to vrijeme uspjele su naše jedinice da zauzmu Ljubiju i Sanski Most, pošto se pomoću O.S. pripremio teren, veze i sastanci sa oficirima. . . «

Obavještajna služba 4. divizije organizovala je i diverziona dejstva u neprijateljevim jedinicama. Najveću diverziju organizovao je

³⁸⁹ AVII, k. 457-A, reg br. 41/1-2.

obavještajni centar Divizije 28. oktobra 1943. u Bihaću, uništenjem ratne opreme, tek pristigle njemačkoj 264. diviziji.

Naime, po ranijem dogovoru sa ruskim inženjerom Aleksandrom Matravelijem, koga su Nijemci mobilisali i s kojim je obavještajni centar 4. divizije za nekoliko dana poslije njegovog dolaska u Bihać uхватио vezu, odlučeno je da Matraveli na željezničkoj stanici Bihać, izazove u magacinima požare i eksplozije, pomoću kojih će uništiti ratnu opremu, a onda da se probije na slobodnu teritoriju uz pomoć Drvarsko-petrovačkog odreda.

Određenog dana, inženjer Matraveli sa 49 ruskih zarobljenika, također mobilisanih u njemačku vojsku, podmeće požar i jednovremeno pali nekoliko stotina kilograma eksploziva. Od silnih detonacija i ogromnog požara, Nijemci su bili nemoćni bilo šta da učine. Izgorjelo je sve pogonsko gorivo, eksplodirala municija, izgorjela mast, odjeća, obuća, komplet radionice, rezervni dijelovi oružja i druga ratna oprema.

Prema izvještaju njemačke 264. divizije Komandi njemačke 2. oklopne³⁹⁰ armije, izgorjela je sva ratna oprema za 30 jedinica divizije.

Ta diverzija izazvala je u Nijemaca u Bihaću pojačanu mržnju i budnost prema građanima Bihaća. U potjeri za izazivačima eksplozije i požara, nisu naišli ni na kakvu podršku građana. Za to vrijeme Matraveli i ruski zarobljenici su se kod sela Pokoj probijali prema slobodnoj teritoriji Podgrmeča.

U selu Pokoju ruski zarobljenici i Matraveli naišli su na 62 špijuna, koji su se tu zatekli na putu iz Zagreba za Jajce, da bi napali i likvidirali vrhovno rukovodstvo NOP-a Jugoslavije. Došlo je do žestoke borbe. Špijunima su pristigli u pomoć i civilne ustaše, a ruskim zarobljenicima pomoć od Bihaćkog bataljona Drvarsko-petrovačkog odreda. Bihaćki bataljon rastjerao je špijune, a dosta ih i poubijao, zbog čega se ostatak vratio u Zagreb. I domaće ustaše pretrpjele su gubitke. U toj borbi poginula su i 4 zarobljena Rusa, tako da je na slobodnu teritoriju izašlo 45 Rusa i inženjer Aleksandar Matraveli.³⁹¹

Obavještajni centar 4. divizije dobijao je redovno podatke i od obavještajnih centara vojnih područja Kozare, Podgrmeča i Drvara. Tako je početkom oktobra dobio od šefa obavještajnog centra vojnog područja Kozare podatke da će na područje Kozare biti upućena dva trupa 4. puka *Brandenburg*, a jedan njemačke 373. divizije u Prijedor. Zadatak prvog trupa je da od Ivanjske proдре preko sela Šimića i planine Kozare do Podgradaca, napadajući partizanske štabove, komande, opštinske i sreske komitete KPJ, kao i organe narodne vlasti. Drugi trup trebalo je da proдре iz Prijedora preko sela Marina prema Bosanskoj Dubici s istim zadacima. Treći upućen je da proдре iz Prijedora prema Svodni i Petkovcu.

Taj podatak dobijen je od obavještajnog punkta ilegalnog NOP-a iz Banjaluke, koji je početkom septembra 1943. ubacio svog

³⁹⁰ AVII, VA Frajburg F-35/338-342.

³⁹¹ AVII, k. 456. reg. br. 11/2-9.

aktivistu Sakiba Maglajlića u školu trupova u samostanu Trapisti kod Banjaluke.

Sakib Maglajlić je na vrijeme upoznao obavještajni punkt ilegalnog NOP-a Banjaluke sa ciljevima i rasporedom trupova, a ovaj punkt je odmah obavjestio obavještajni centar područja Kozare. Oj obavještajnog centra područja Kozare, ti podaci su jednovremenski dostavljeni Štabu 4. divizije i Štabu 11. brigade.

Kada je prvi trup iz Prijedora krenuo (14. oktobra) prema selu Plančiču i dalje preko Marina prema selu Međuvođu i Bosanskoj Dubici, dočekale su ga jedinice 1. bataljona 11. brigade i uništile. Nešto kasnije krenuo je drugi trup 4. puka *Brandenburg* iz sela Šimića prema Podgracima i naišao na jedinice 4. bataljona 11. brigade, koje su, upravo 20. oktobra, stigle od Piskavice ispred Ivanjske. Pošto je dobio podatke prethodnog dana (19. oktobra), da nema partizana u Kozari ispred sela Šimića, a ne znajući da je toga dana pristigao 4. bataljon 11. brigade, trup je u samom izlazu iz Šimića dočekan i potpuno razbijen.

Treći trup nije ni smio da izađe iz Prijedora.

Upravnik škole trupova u samostanu Trapisti posumnjao je da u školi postoji partizanski obavještajac, i počeo je da istražuje. Sakib Maglajlić, kad je osjetio potragu, pobjegao je na biciklu iz Trapisti i dobio vezu od ilegalnog NOP-a da se pomoću Tasima Mešanovića u selu Sitarima, južno od Banjaluke, prebaci na slobodnu teritoriju srednje Bosne. Ne znajući šta će sa biciklom, baca ga u Vrbas. Nijemci vrše veliku potragu za njim po cijeloj Banjaluci i. najzad, pronalaze bicikl u Vrbasu. Na kraju zaključuju da su ga ilegalci Banjaluke kidnapovali i ubili, a bicikl bacili u Vrbas. Time potraga prestaje.

A Sakib Maglajlić, pošto je stigao na slobodnu teritoriju, donio je cjelokupni materijal o trupovima i predao ga Štabu 5. kozaračke brigade, koji ga zatim predaje Štabu 11. krajiške divizije, štab 11. divizije, koji je u to vrijeme bio neposredno pod komandom Vrhovnog štaba, šalje materijal Vrhovnom štabu, a Vrhovni štab 5. korpusu a odmah preduzme odgovarajuće mjere. Tako su trupovi uništeni u samom početku djelovanja.

Obavještajni oficiri 4. divizije vršili su i saslušavanje zarobljenih njemačkih i ustaško-domobranskih vojnika i oficira, kao i zarobljenih četnika. A evo koji su podaci, uglavnom traženi:³⁹²

... »1.) Ime i prezime, datum i mjesto rođenja, mjesto prebivanja, zanimanje u civilu, čin u vojsci.

2.) Kojoj vojnoj jedinici pripada (formacija) kako se zove starješina tih jedinica, gdje mu se nalazi štab — komanda.

3.) Kada je njegova jedinica došla u našu zemlju, gdje je formirana, gdje je završio vojnu izobrazbu, u kojim je jedinicama ranije služio, gdje je sve bio u garnizonima...

4.) Koje se jedinice nalaze u njegovom garnizonu, koje su narodnosti, jesu li oklopne, motorizovane, pješake, naoružane, jačina i sastav susjednih garnizona? ...

7.) Borbe u kojima je sudjelovao pod a. on, a pod b. njegova jedinica, i kakve je gubitke pretpjela njegova i susjedna jedinica.

8.) Stanje snabdjevanja — ishrana, odjeća, municija itd. kao i kojim glavnim pravcima se vrši dotur?

9.) Namjere neprijatelja... ?

10.) Starješine, zlikovci i krvnici, simpatizeri patrizana, funkcioneri u civilnoj službi koji su simpatizeri, a koji neprijatelji NOP-a?

11.) Metode rada neprijateljske obavještajne službe, posebno Gestapoa i trupne vojne obavještajne službe... ?«

Obavještajna služba 4. divizije vodila je u toku novembra borbu protiv dijela njemačke tajne obavještajne službe na čelu sa majorom Šmajlom (*Schmeil*), koji je na području Cazina i Bihaća nastojao da ujedini ustaše i četnike u borbi protiv snaga 4. divizije.³⁹³

On je u Cazinu održan sastanak jedne grupe četnika i ustaške milicije iz tog kraja, pozivajući ih da se ujedine u borbi protiv komunista.

Obavještajni centar 4. divizije, čim je saznao za sadržaj sastanka, odmah je izvijestio Štab 4. divizije, koji je u vezi s tim podacima naredio Štabu Drvarsko-petrovačkog odreda i Štabu Podgrmečkog odreda da budno motre na teren Bosanskog Petrovca, Bihaća, Bosanske Krupe i progone četnike čim ih otkriju. Istovremeno je obavješten i Štab 5. korpusa, sa molbom da vojnopozadinski organi i društveno-političke organizacije na teritoriji 4. divizije pojačaju budnost i aktivnost u borbi protiv četnika.³⁹⁴

Obavještajna služba 4. divizije vodila je borbu, prikupljajući podatke i protiv neprijateljeve obavještajne službe i špijunaže. U to vrijeme još nije bila organizovana kontraobavještajna služba u jedinicama 4. divizije i na teritoriji njenog dejstva, pa je njena obavještajna služba vršila i kontraobavještajnu službu.

Njemačka obavještajna služba i špijunaža imale su školovane i iskusne oficire i policiju. Njima su mnogo pomogli žandarmi i policajci bivše Kraljevine Jugoslavije. Za borbu protiv NOP-a, njemačka obavještajna i policijska služba formirala je punktove po svim okupiranim gradovima i većim mjestima, u kojima su, pod komandom Nijemaca, radili ustaški i četnički obavještajci i špijuni.

Najjači obavještajni punkt njemačke i ustaške obavještajne službe bio je u Banjaluci, zatim u Bihaću i Bosanskom Novom, pa u Prijedoru, a onda i u svim manjim mjestima.

Špijuni su podjednako birani iz svih nacionalnosti i svih zanimanja. Najviše je špijuna bilo pokraj pruga i cesta, a još više na teritoriji dejstva 4. divizije na terenu Prijedora i rudnika Ljubije. Špijunima je za obavještenje o partizanima, saradnicima i aktivistima NOP-a davana nagrada u naturi, i to, najčešće, šećer, kafa, so i duvan. Jedan od špijuna izdao je 7 ljudi, koji su likvidirani, a zato je dobio 7 kutija cigareta i nadimak, odnosno špijunsko ime *Cigareta*. Većinom su špijuni bili doušnici, koji su pratili pokrete jedinica 4. divizije, raspored, položaje, mjesta štabova, kretanje aktivista NOP-a, te o tome odmah obavještavali. U stručnom pogledu bili su nedovoljno obučeni, ali su dosta pomagali okupatoru da na vrijeme bude obavješten o namjerama i kretanju jedinica 4. divi-

333 AVII, k. 92, reg. br. 53/13-1.

334 AVII, k. 456, reg. br. 11/2-9.

zije, te da na vrijeme preduzme odgovarajuće mjere. Prenos obavještenja, špijuni bliže cestama i prugama, prenosili su lično, a u dubljoj pozadini slobodne teritorije korišteni su golubovi pismo-
še. Bile su 2 golubije stanice: jedna u selu Sasini kod Sanskog Mo-
sta, a druga u selu Budimlić Japri kod Bosanskog Novog.

Obavještajna služba početkom novembra uspjela je da otkrije i dva vrlo opasna špijuna, i to jednog u Bihaću a drugog u Otoci. Spriječen je njihov dalji protivnarodni rad.³⁹⁵

Njemačka i ustaška policija jedino su uspjele 22. oktobra 1943. da otkriju naš obavještajni punkt u 3. gorskom ustaško-domobranskom zdrugu u Prijedoru. Do otkrivanja punkta došlo je nepažnjom jednog od njihovih članova. U sastavu punkta bili su Cedo Misirača, domobranski vodnik, profesor Martins, domobranski poručnik, Božo Pavičić domobran, Vorkapić narednik, Božinović stožerni narednik, Zorić domobranski poručnik, Solter domobranski poručnik i jedan Ijekar Slovenac neutvrđenog imena.³⁹⁰

Tim vojnoobavještajnim punktom rukovala je Nada Vejnović, aktivistkinja ilegalnog NOP-a Prijedor. Ustaška policija je odmah uhapsila cijeli punkt, koji se zvao i vojni komitet, a, u vezi s tim slučajem, i 80 građana. Poslije završetka istrage, presudom vojnog suda 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga, osuđeni su na smrt i strijeljani Nada Vejnović, Petar Vorkapić, Antun Zorić, Ivan Božičković, Čedomir Misirača, Božo Pavičić i još dva člana čija ime-
na nisu utvrđena.³⁹⁷

U Prijedoru je, međutim, bio još jedan obavještajni punkt s kojim je održavao vezu obavještajni oficir 6. krajiške brigade Đuro Rašeta i koji je preuzeo odmah ulogu da obavještava o svemu u gradu Prijedoru i okolici.³⁹⁸

ORGANIZACIJA VOJNOPOZADINSKIH VLASTI I NOVA POSTAVLJENJA U JEDINICAMA

Naredbom Štaba 5. korpusa od 20. oktobra 1943. na teritoriji dejstava 4. divizije, formirana su slijedeća područja:³⁹⁹ Drvarsko područje, Podgrmečko područje, Mrkonjičko područje i Kozaračko područje.

U oktobru Štab 5. korpusa izvršio je i više postavljenja u jedinicama 4. divizije.

Još dok se Grahovsko-peuljski odred *Gavrilo Princip* nalazio u sastavu 4. divizije, Štab 5. korpusa je 3. oktobra postavio novi štab odreda⁴⁰⁰ u sastavu: komandant Marko Mihajilović, politički komesar Košta Trkulja, zamjenik komandanta Obrad Kesić i zamjenik političkog komesara Jovo Dronjak.

³⁹⁵ AVII, k. 457-A, reg. br. 43/1-3, 761, reg. br. 37/2.

³⁹⁶ Ivanka Gašić-Matarić, aktivistkinja ilegalnog NOP Prijedora Sjećanja, Zbornik Kozara, knjiga 5, strana 923, VIZ, Beograd, 1978.

AVII, UDB-a, Zagreb, mikrofilm 13/22.

³⁹⁸ AVII, k. 457-A, reg. br. 47/1.

³⁹⁹ AVII, k. 766, reg. br. 5-1/9.

⁴⁰⁰ AVII, k. 457, reg. br. 10/1-2.

Zaplijenom većeg broja artiljerijskih oruđa u toku oktobra stvoreni su uslovi za formiranje većeg broja artiljerijskih jedinica u 5. korpusu.

Korpus je 26. oktobra postavio⁴⁰¹ za komandanta artiljerije pri Korpusu i referenta artiljerije, Hamdiju Omanovića, do tada komandanta 8. brigade; za komandanta 8. brigade Milančića Miljevića do tada komandanta Podgrmečkog odreda; za načelnika Štaba 8. brigade, Teufika Pletilića; za komandanta Podgrmečkog odreda Mihajla Škundrića, do tada zamjenika komandanta Podgrmečkog odreda a za političkog komesara 13. brigade Đuru Štrbca.⁴⁰²

Dotadašnji politički komesar 13. brigade, Obrad Stišović, stavljen je na raspolaganje štabu 5. korpusa.

Na područje Kozare stigao je 25. oktobra politički komesar 4. divizije, neposredno prije pokreta 11. brigade na područje Podgrmeča. On je tada, sporazumno sa Štabom 11. brigade, formirao na terenu Bosanske Gradiške i Lijeve polja, novi Gradiško-ljevečanski odred.

Na dan formiranja (1. novembra), u novom odredu bilo je 48 boraca, da bi ih 7 dana kasnije bilo već 78, naoružanih sa 87 pušaka, 3 puškomitraljeza i jednim teškim minobacačem. U Štab Odrada, postavljeni su rukovodioci iz 11. brigade⁴⁰³ za: komandanta Đuro Vučenović, politički komesar Milan Stanić, zamjenik komandanta Stevan Janjetović i zamjenik političkog komesara Kovačević.

Do većih promjena u sastavu štabova jedinica 4. divizije doći će i u toku novembra 1943.

Naredbom Štaba 5. korpusa postavljen je 16. novembra Rade Brkić za komandanta Podgrmečkog odreda, a dotadašnji komandant Mihajlo Škundrić, za člana Odsjeka vojnih vlasti u pozadini 5. korpusa.⁴⁰⁴

Na dužnost zamjenika komandanta 6. brigade, početkom novembra, vratio se Mićo Kolundžija, koji je od juna do oktobra 1943. bio privremeno na dužnosti u 5. diviziji.⁴⁰⁵

Naredbom Štaba 5. korpusa postavljen je za komandanta Sankog odreda Jovo Medić, za političkog komesara Đordo Maran⁴⁰⁶ i za zamjenika komandanta Jovo Vidović.

Naredbom Štaba 5. korpusa od 27. novembra za zamjenika komandanta 11. brigade postavljen je Mikan Marjanović,⁴⁰⁷ a naredbom od 29. novembra, za političkog komesara 8. brigade postavljen je Rade Bašić, do tada politički komesar 12. krajiške brigade.⁴⁰⁸

Naredbe o postavljenjima u štabovima jedinica 4. divizije uslijedile su i u toku decembra 1943.

⁴⁰¹ AVII, k. 457, reg. br. 30/1-3.

⁴⁰² AVII, k. 457, reg. br. 30/3.

⁴⁰³ AVII, k. 767, reg. br. 31/1 i k. 457, reg. br. 22/1-2.

⁴⁰⁴ AVII, k. 1761, reg. br. 60/1.

⁴⁰⁵ AVII, IRP, Sarajevo, 5/63.

⁴⁰⁶ AVII, k. 457, reg. br. 18/2.

⁴⁰⁷ AVII, k. 457, reg. br. 23/2.

⁴⁰⁸ AVII, k. 457, reg. br. 24/2.

Naredbom Štaba 5. korpusa od 3. decembra postavljen je i štab Cazinskog odreda,⁴⁰⁹ sastava: komandant Zuhdija Žalić, politički komesar Šemso Tabaković, zamjenik komandanta Milan Tintor i zamjenik političkog komesara Hakija Pozderac.

Naredbom Štaba 5. korpusa od 8. decembra za zamjenika političkog komesara 8. krajiške brigade postavljen je Rahmija Kade-⁴¹⁰nić.

Dotadašnji zamjenik političkog komesara 8. brigade, Blažo Đuričić, predviđen je naredbom Korpusa od 4. decembra za novu duž-⁴¹¹nost.

Za zamjenika političkog komesara 6. brigade postavljen je Ka-⁴¹²doman Jakić.

Dotadašnji zamjenik političkog komesara 6. brigade, Hajro Kapetanović, odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, određen je 21. decembra na dužnost sekretara Okružnog komiteta KPJ za Kozaru.

BORBENA DEJSTVA U NOVEMBRU 1943.

Dejstvom jedinica 4. divizije u oktobru bile su ugrožene i nje-⁴¹³mačke jedinice na frontu kod Knina i Zadra, kao i u dubljem zaleđu, na području Bosanske krajine i Bihaća.

Njemačkom komandantu Jugoistoka, u pomanjkanju snaga, nije preostalo drugo rješenje nego da povрати njemačku 373. diviziju sa područja Bosanskog Petrovca, Like i Bihaća, na područje Bosanskog Novog i Prijedora.

Još polovinom oktobra prebačen je 1. bataljon 384. puka nje-⁴¹⁴mačke 373. divizije u Banjaluku.

Odmah nakon oslobođenja Sanskog Mosta, najhitnije je iz Like, iz Nebljusa, upućen 2. bataljon 383. puka sa 3. četom 202. tenkov-⁴¹⁵ske bataljona u Prijedor, da brani blokirani grad.

Dejstvima u oktobru 1943, jedinice 4. divizije natjerale su ne-⁴¹⁶prijatelja da se grčevito brani i time potpuno izvrše zadatak Vrhovnog štaba i Štaba 5. korpusa o obezbjeđenju slobodne teritorije za vrijeme priprema i održavanja II zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a).

Međutim, kada je stigla u drugoj polovini oktobra iz Francuske u rejon Bihaća i Bosanske Krupe, njemačka 264. divizija, Štab 5. korpusa procjenjuje da bi te snage, sa snagama njemačke 373. di-⁴¹⁷vizije, ustašama i domobranima radi deblokiranja Prijedora i Banjaluke, mogle prodrijeti preko Podgrmeča i u Sanski Most, te tako uticati na pripreme II zasjedanja AVNOJ-a.

Na osnovu novonastale situacije, štab 5. korpusa raspoređuje 13. brigadu prema Banjaluci da zatvori pravac prema Mrkonjić-⁴¹⁸-Gradu, a Štabu 4. divizije naređuje da glavne snage rasporedi na području Podgrmeča.

«9 AVII, k. 106, reg. br. 17/3.

⁴¹⁰ AVII, k. 457, reg. br. 32/2

⁴¹¹ AVII, k. 767, reg. br. 19/4.

⁴¹² AVII, mikrofilm, IRP, Sarajevo, 5/590.

Štab 4. divizije odlučuje da i dalje na pravcu Prijedor — Sanski Most ostane 6. brigada. Pošto ostaje na odvojenom i vrlo značajnom pravcu, Štab 6. divizije predlaže Štabu 5. korpusa da jedan bataljon Podgrmečkog odreda popuni 6. brigadu. Štab 5. korpusa prihvata prijedlog i naredbom od 26. oktobra upućuje 3. bataljon Podgrmečkog odreda u sastav 6. brigade, kao njen 4. bataljon.⁴¹³

Tako su 1. novembra sve brigade 4. divizije imale u svom sastavu po 4 bataljona.

Glavne snage divizije — 8. i 11. brigada sa Drvarsko-petrovačkim i Podgrmečkim odredom, koncentrišu se u rejonu Potkalinja, Jasenice, Buševića i na terenu Bosanske Krupe. Jedino Drvarsko-petrovački odred je na terenu Bihaća.

Štab 4. divizije odlučuje krajem oktobra da napadne neprijateljeva uporišta u dolini Une, na komunikaciji Bosanski Novi — Bosanska Krupa — Bihać, da bi razbila njegove eventualne planove o prodoru na slobodnu teritoriju. Da bi ti napadi bili uspješniji, Štab 4. divizije poziva na sadejstvo i 7. banijsku diviziju.⁴¹⁴

... »Sa snagama naše divizije imamo namjeru napasti neprijateljska uporišta na pruži Bosanski Novi — Bosanska Krupa — Bihać, i razrušiti prugu na ovoj liniji u što većoj dužini...

Napominjemo da je ova pruga od velike važnosti za neprijatelja, za saobraćaj i prolaz na dalmatinsku obalu, pa ukoliko biste mogli učestvovati, uputite u ovaj štab sa dolazećim kurirom nekog od članova štaba da prisustvuje izradi plana za ovu akciju...«

Poziv na sadejstvo upućen je 1. novembra. Već 5. novembra Štab 4. divizije izdaje zapovjest za napad. Njome je 8. brigadi dao zadatak da napadne neprijatelja u Otoci. U tom garnizonu, tada se nalaze Štab 4. lovačke pukovnije 2. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga, sa 13. i 14. četom podržanim sa pola baterije 4. artiljerijskog divizionu — 2 haubice. U Otoci su se još nalazile prištapske jedinice 1. lovačke pukovnije, snabdjevačke jedinice, žandarmerija i vod ustaša. Ukupno 600 domobrana, ustaša i žandarma.

Spoljnu odbranu Otoke sačinjavali su jaki objekti Stražbenica — Tomića Brdo i drugi. U Otoci i na okolnim položajima raspoređena su bila 3 teška minobacača, 6 teških mitraljeza, pored navedene 2 haubice. Oko uporišta su bili izgrađeni rovovi i bunker. Ispred rovova bila je bodljikava žica, a ispred nje minska polja.

Dva bataljona Drvarsko-petrovačkog i dva bataljona Podgrmečkog odreda dobili su zadatak da napadnu uporište Blatna, koje je branila 1. bojna 1. lovačke pukovnije s uporištem na brdu Zelovac (kota 321), južno od Blatne 1 kilometar. I to uporište je bilo utvrđeno kao Otoka.

Jedanaesta brigada dobila je zadatak da napadne neprijateljevu posadu u Rudicama i na Čulića Brdu, koju je sačinjavala 2. bojna 1. lovačke pukovnije, podržana sa 2 haubice 4. artiljerijskog divi-

413 AVII, k. 477, reg. br. 31/3.

414 AVII, k. 767, reg. br. 16/1.

ziona. To uporište je, također, bilo utvrđeno kao i Otoka. Naročito je bilo utvrđeno Čulića Brdo, a u mjestu Rudice i željeznička stanica, koju su branili Nijemci.

Napad je počeo u 23 sata 6. novembra. Neprijatelj se ogorčeno branio. I pored uporne odbrane posade u Otoci, sve jedinice 4. divizije prodrle su u uporište i počele sa likvidacijom neprijatelja. U jeku najžešće borbe, neprijatelju je iz Bosanske Krupe stigao pomoć oklopni voz, a kod 11. brigade, koja je prodrla u Rudice, stigao je veći broj tenkova iz Bosanskog Novog.

Zbog jake intervencije neprijatelja i uporne odbrane posada u uporištima, jedinice 4. divizije su se povukle.

Štab 4. divizije o ovom napadu, poslao je slijedeći izvještaj Štabu 5. korpusa:⁴¹⁵

... »Noću 6/7. novembra sa 8. i 11. brigadom, djelovima Podgrmečkog i Drvarskog odreda, izvršen je napad na neprijateljska uporišta duž željezničke pruge Bosanski Novi—Bosanska Krupa i to: Rudice, Blatna i Otoka.

U akciji je trebalo da učestvuje sa lijeve obale rijeke Une i jedan dio snaga 7. banijske divizije. Raspored snaga je izvršen po utvrđenom planu i napad je bio žestok. Uspjelo se nekoliko neprijateljskih uporišta likvidirati. Kada su naše snage u napadu na Rudice već likvidirale spoljna uporišta i presjekle žicu, stigli su neprijatelju u pomoć tenkovi iz Bosanskog Novog, te su se naši morali povući iz samih Rudica. Pretrgana je tu na jednom mjestu pruga i srušen jedan most.

Naše snage prodrle su i u Otoku. Vodile su se ogorčene borbe, ali je naše borce omeo u potpunom izvršenju zadatka oklopni voz. Borba je bila žestoka i naši borci svojom vatrom prisilili su oklopni voz da odstupi. Porušeno je 800 metara pruge.

U ovim borbama imao je neprijatelj mnogo gubitaka u mrtvim i ranjenim. Zarobljeno je 10 domobrana, 1 natporučnik, 1 zastavnik, 2 narednika. Zarobljeno je 3 puškometaljeza, 8 pušaka, 1 pištolj, 8.000 metaka, 1 sanduk municije. Uništena i 1 radio-stanica.

Naši gubici 12 mrtvih, 29 ranjenih. . . <

Bez obzira što je napad jedinica 4. divizije samo djelimično uspio, neprijatelj je bio dobro uzdrman i primoran na odbranu u dolini Une.

U opštem napadu jedinica 4. divizije, noću, 6/7. novembra, napala je i 6. brigada na terenu Prijedora da prikuje neprijateljeve snage ukoliko bi krenule u pomoć posadama u dolini Une.⁴¹⁶

Napad je izvršen na željezničku stanicu Baltine Bare i željeznički most na rijeci Sani. Željeznička stanica je zapaljena, a pruga porušena. Neprijatelj je imao veće gubitke u mrtvima i ranjenim, a kod 6. brigade poginuo je vodnik Mirko Kondić.

Snage 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza i 2. bataljona njemačkog 383. puka, napale su 8. novembra iz Prijedora prema selu Miljakovcima na položaje 3. bataljona 6. brigade. Neprijatelja su podržavala 3 tenka. Vještim manevrom 3. bataljon se ubacio neprijatelju za leđa i poslije 7 sati borbe, natjerao ga na povlačenje prema Prijedoru. Gubici neprijatelja 30 mrtvih i ranjenih, a 3. bata-

⁴¹⁵ AVII, k. reg. br. 7/1-9.

⁴¹⁶ AVII, k. 767, reg. br. 25/1-1.

ljona 2 poginula i 2 ranjena borca. Zaplijenjeno je 9 pušaka, 5 sanduka puščane municije, jedan telefon, 40 bombi i ostala oprema.

Dok je 3. bataljon vodio borbu, 2. bataljon 6. brigade, napao je posadu kod željezničkog mosta u Zegaru i protjerao ga. Tada stižu 2 tenka iz Prijedora u pomoć, ali ih 2. bataljon iz protivtenkovskog topa oba oštećuje. Neprijatelj odvlači oštećene tenkove u Prijedor.

Po naređenju Štaba 4. divizije, 11. brigada posjeda 11. novembra položaje zapadno od Prijedora i sjeverno do Blagaja kod Bosanskog Novog.

Za to vrijeme 8. brigada priprema napad na neprijateljevo uporište u selu Gudavcu zvanom *Čardak*, 12 kilometara južno od Bosanke Krupe, na raskrsnici puteva Bosanska Krupa — Sanski Most i Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac.

U Gudavcu je bila 3. bojna 1. lovačke pukovnije 2. ustaško-domobranskog lovačkog zdruza. Bila je to ustaška bojna koja je po naređenju Nijemaca uključena kao 3. bojna u 1. lovačku pukovniju. Inače, u sve lovačke ustaško-domobranske zdruge, po naređenju njemačkog opunomoćenog generala u NDH Gleze fon Horstenaua, koji je rukovodio organizacijom ustaško-domobranske vojske, uključivane su prilikom formiranja zdrugova kompletne ustaške bojne. One su formalno nosile nazive domobranske, a stvarno su bile ustaške.

Uporište u Gudavcu je blizu Bosanske Krupe, gdje se nalazio Štab 2. ustaško-domobranskog lovačkog zdruza, četa za vezu, četa inženjerije, jedna satnija 1. bojne 10. lovačke pukovnije, 2 haubice 4. artiljerijskog divizionara, sanitetska četa, intendantura, četa ustaša, vod žandarma. Osim toga vrlo jake snage Nijemaca nalazile su se u Bihaću sa motorizovanom pješadijom i tenkovima.

U uporištu u Gudavcu bilo je 480 ustaša. Njihov tačan broj teško je bilo utvrditi, jer su stalno odlazili u Bosansku Krupu i vraćali se.

Obavještajna služba 4. divizije pomogla je Štabu 8. brigade u pripremi napada na Gudavac, dajući detaljnije podatke o rasporedu i snazi neprijatelja. U obavještajnim podacima, između ostalog bilo je navedeno.⁴¹⁷

... »Na Čardaku je povećano brojno stanje i naoružanje neprijatelja sa jednim minobacačem i sa jednom haubicom. U Čardaku ima 272 ustaše, 10 domobrana i 2 njemačka oficira. Haubica se nalazi u Jevremovoj bašči, brdski top u bašči Mile Krčmara starog. Teški mitraljezi su smješteni više kuće Marka Krčmara u razmaku od 100 metara. Dva teška mitraljeza su na desnoj strani ceste za Bosanski Petrovac, 1 teški mitraljez više kuće Mile Krčmara, te pod Čardakom na Sanskoj cesti jedan teški mitraljez. Minobacači su smješteni na njivi Mile Krčmara staroga. Na Čardaku ima 15 bunkera od kojih 10 na desnoj strani Petrovačke ceste. Rovovi se protežu od opštine do kuće Mile Krčmara starog. Sa lijeve strane Sanske ceste 4 bunkera. Neprijateljski oficiri spavaju na Čardaku na gornjem spratu. Disciplina je vrlo slaba...

417 AVII, k. 457-A, reg. br. 38/2.

Dana 28. 10. 1943. neprijatelj je izvršio napad u cilju pljačke na sela Vranjsku Mosoru, Mali i Veliki Radič. Tom prilikom neprijatelj je ustrijelio 7 ljudi, zaklao 2 čovjeka, ustrijelio 4 žene, zapalio u kući jednu ženu, ranio dvije žene i 4 djece. Svega ubijeno 9 ljudi i 5 žena, a ranjeno 2 žene i 4 djece. Svega mrtvih 14, a ranjenih 6.

Neprijatelj je opljačkao 4 konja, 6 volova, 7 krava, 5 krmaka, 35 ovaca, 5 koza. Opljačkao je i mnogo bijagaca, *platna*, sira, *kajmaka*, duhana, orasa. Istog dana neprijatelj je spalio 10 kuća, 8 štala, 1 ambar, 6 sijena u stogovima, 8 sijena u štalama, 8 komuša u stogovima, 2 slame, 3 kukuruzane sa žitom, a osim toga zapalio je sve žito porodice Santrač...«

Dostavljajući taj izvještaj Štabu 4. divizije i Štabu 8. brigade, obavještajni centar 4. divizije skrenuo je pažnju da će se neprijatelj ogorčeno braniti, upravo zato što su to zlikovci kojima nema spasa.

Štab 8. brigade odlučio je po svaku cijenu da likvidira to ustaško uporište i spase narod okolnih sela od još većih stradanja. Zato je izvršio sve pripreme.

Napad je počeo 13. novembra ujutru u 6 sati. Ustaše u Čardaku bile su pritješnjene i davale žestok otpor. Upravo kada je 8. brigada vršila najjači pritisak, neprijatelju iz Bosanske Krupe pristiže pomoć uz podršku tenkova. Te jedinice iz Bosanske Krupe, deblokadom Čardaka, uspjele su da se zajedno s ustašama povuku u Bosansku Krupu, napuštajući uporište. Prije povlačenja ustaše ubijaju 6 talaca i pale svu municiju i materijalna sredstva.

Toga dana, 8. brigada imala je 11 poginulih i 14 ranjenih. Među poginulima bio je i politički komesar brigade Avdo Čuk. O tome kako je poginuo, Štab 4. divizije 15. novembra napisao je Štabu 5. korpusa slijedeće:⁴¹⁸

... »Drug Avdo, za vrijeme akcije nalazio se kod brdskog topa koji je bio u neposrednoj blizini neprijateljskih bunkera, čiju je poslogu zahvatio snop neprijateljskog mitraljeza, od koga je jedan metak druga Avdu udario iznad samog srca pa je nakon nekoliko minuta izdahnuo...«

Štab 4. divizije izdao je posebno saopštenje povodom pogibije političkog komesara 8. brigade:⁴¹⁹

»Trinaestog novembra 1943. godine na Čardaku kod Bosanske Krupe, u borbi protiv ustaških zlikovaca, junački je pao drug Avdo Čuk, politički komesar Osme krajiške brigade.

Drug Avdo je rođen 1920. godine u Glamoču, a odrastao u Bosanskoj Dubici, živjeći teškim životom pored majke udovice, koja ga je podizala i hranila svojim radom.

Još kao đak Učiteljske škole u Banjaluci drug Avdo je bio jedan od najaktivnijih članova napredne i borbene banjalučke omladine, omiljen kod drugara zbog čvrstine karaktera, zbog skromnosti u držanju i upornosti u radu.

Onih prvih dana ustanka, kada je progonjeni i klani narod skočio na oružje, u te prve teške dane ustanka, pod Grmečom, na poziv Komunističke Partije, izišao je među grmečke seljake mladi učitelj Avdo. Izišao je poletan i spreman da svojim primjerom kuje bratstvo između Muslimana i Srba...

«8 AVII, k. 767, reg. br. 29/1.

419 AVII, k. 775, reg. br. 18/4.

Borbenog, skromnog i čestitog Avdu ubrzo su zavoľjeli borci pod Grmečom, a kada je formiran Krajiški proleterski bataljon, među tim cvijetom krajiških boraca, zajedno sa narodnim herojem Zdravkom Celarom, nalazio se kao dobrovoljac i Avdo Cuk. Kad je pao politički komesar tog bataljona za novog komesara postavljen je Avdo... Avdo vodi krajiške proletere kroz sve bitke i pobjede po Slavoniji i Hrvatskoj, sve do Mađarske granice. Kad se njegov bataljon vratio u Krajinu, naš Avdo postaje politički komesar Osme krajiške Brigade. I tu ubrzo zadobija popularnost i ljubav svojih boraca i naroda...

Slava narodnomHoorcu
Avdi Ćuku«

Drugi dan nakon bjekstva iz Čardaka (14. novembra), po naređenju komandanta njemačke 373. divizije, 3. bojna 1. lovačke pukovnije s ostalim snagama iz Bosanske Krupe pokušava ponovno prodrijeti do Čardaka (Gudavca) i ponovno uspostaviti uporište. Snage 8. brigade izvršile su protivnapad i ubile oko 30 ustaša, a ostali su se povukli nazad u Krupu.⁴²⁰

Noću, 13/14. novembra, jedna satnija 3. bojne 7. lovačke pukovnije pokušala je iz Omske da izvidi teren prema Prijedoru. Naišla je na zasjedu jedinica 6. brigade i, od prvog plotuna, ostalo je na mjestu 10 poginulih domobrana, a ostali su pobjegli. Zaplijenjeno je puškomitraljez »šarac«, 5 pušaka i dosta ratne opreme.⁴²¹

Sredinom novembra raspored jedinica 4. divizije bio je:⁴²²

Šesta brigada sa jednim bataljonom na lijevoj strani rijeke Sane, a s ostalim bataljonima na desnoj, na prostoru Prijedor — Bronzani Majdan. Taj front za 6. brigadu bio je preširok, pa je njen štab pisao Štabu 4. divizije:⁴²³

... »Naše desno krilo otkriveno. Nemamo dovoljno snaga, a teren preširok. Kontrolišemo taj pravac patrolama. Drugo ne možemo...

Pol. komandant Ratko (Novaković) komandant Roca (Uroš Bogunović).«

Osma brigada nalazila se na prostoru oko Srpske Jasenice i Čardaka i zatvarala pravac prema Bosanskoj Krupi.

Jedanaesta brigada, na položaju zapadno Prijedor, sjeverno Blagaj kod Bosanskog Novog.

Borbe u drugoj polovini novembra započinju napadom neprijatelja na položaje 11. brigade da bi ponovno zauzeli rudnik Ljubiju. Za ponovno zauzimanje rudnika, neprijatelj je noću 16/17. novembra koncentrisao u Prijedoru 2. bataljon njemačkog 383. puka, snage 11. gorske pukovnije 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruĝa, 2 baterije topova — brdsku i haubičku 13. artiljerijskog divizi-

420 AVII, k. 456, reg. br. 7/1-9.

«i AVII, Deto.

422 AVII, k. 456, reg. br. 39/1-9.

423 AVII, k. 774, reg. br. 17/9.

ona, 3. četu 202. tenkovskog bataljona. Ukupno oko 3.500 ljudi, 17 tenkova, 8 topova i haubica.⁴²⁴

Rano ujutru, 17. novembra, komandant 2. bataljona njemačkog 383. puka, koji je rukovodio operacijom, napada glavnim snagama u pravcu sela Jugovići i Ljeskare, da bi nabacio dio snaga 11. brigade na rijeku Sanu, a drugim snagama napada pravcem sela Čarakovo — Hambarine — rudnik Ljubija da bi razbio ostali dio snaga 11. brigade. Najžešća borba razvila se na Hambarinama, gdje su pristigle u pomoć i ostale snage 11. brigade, te, nakon 3 dana neprekidnih borbi (do 20. novembra), neprijatelj je bio razbijen i nagnan u biekstvo ka Prijedoru.

U izvještaju Komande njemačke 373. divizije od 18. novembra, dostavljenog Komandi njemačkog 15. brdskog korpusa, navedeno je:⁴²⁵

. .. »Prostor Prijedor:

Borbe 17. 11. 1943. jugozapadno od Prijedora. Naišlo se na jakog neprijatelja. Tri oficira ranjena.«

Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa poslije završetka borbi (20. novembra), dostavlja izvještaj Komandi njemačke 2. oklopne armije u kojem navodi:⁴²⁶

... Žestoke borbe 383. puka u rejonu Prijedora.

Partizanske snage posjele rejon Banjaluke prethodno razbivši četnike. ...«

U borbama od 17. do 20. novembra, 11. brigada imala je 5 poginulih boraca. Neprijateljevi gubici bili su 42 poginula i 19 ranjenih.

Zbog teške situacije u donjim tokovima Sane i Une, Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa naredila je Komandi njemačke 373. divizije da prebaci glavne snage iz rejona Nebljusa i Bihaća u donje tokove tih rijeka. To prebacivanje nije ostalo neprimjećeno od obavještajne službe 4. divizije, koja je o tome odmah obavjestila Štab 4. divizije. Razmatrajući novonastalu situaciju, Štab 4. divizije donosi odluku da koncentriše snage tamo gdje su i glavne snage neprijatelja i, u vezi s tim, naređuje novi raspored snaga.

Šesta brigada ostaje i dalje na položajima južno od Prijedora, zatvarajući pravac Prijedor — Sanski Most.

Osma brigada smjenjuje 11. brigadu na položajima zapadno od Prijedora i sjeverno do Blagaja, kod Bosanskog Novog, držeći položaje na lijevoj strani rijeke Sane.

Jedanaesta brigada vraća se na područje Kozare, sa zadatkom dejstva u dolini donjih tokova Sane i Une na desnoj obali obje rijeke.

Od 20. do 29. novembra prebacile su se sve snage 11. brigade sa područja Podgrmeča na područje Kozare.

«4 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/372

425 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/000350.

426 AVII, NAV-N-T-315, Roll 485/283.

U međuvremenu, na području Kozare, djelovao je Kozarski odred.

Minersko odjeljenje ovog odreda, postavilo je 2. novembra minu na pruzi kod sela Ravnica, na koju je naišao putnički voz. Lokomotiva i 3 vagona odmah su uništeni, a iz ostalih vagona, čim je Kozarski odred napao, preko 250 Nijemaca pružalo je ogorčen otpor. Nakon 2 sata borbe ubijen je veliki broj Nijemaca, a još više ih je ranjeno.

Zarobljen je jedan oficir, jedan gestapovac i 2 željezničara. Intervencijom tenkova iz Bosanskog Novog oprema nije izvučena. Odred se povukao bez gubitaka.

Iza tenkova naišla je 9. satnija 3. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije i pronašla 36 poginulih i 16 teže ranjenih Nijemaca. Preko polja od Une prilazile su grupe lakše ranjenih Nijemaca, koji su se tamo bili povukli iz voza. Pokazivali su da se u Uni nalazi dosta utopljenih njemačkih vojnika.⁴²⁷

Odred je kod Blagaja srušio voz i potrgao prugu.

Isti Odred je napao voz i kod Dragotinje 12. novembra. Lokomotiva je uništena a 5 vagona spaljeno. Ubijen je i ranjen veći broj Nijemaca, a zarobljeno 20, među kojima i jedan oficir.⁴²⁸ Prilikom napada porušena je i pruga na većem dijelu, tako da se okupator nije mogao njome koristiti do 15. novembra.

Kozarski odred izveo je 16. novembra jedan od najuspješnijih napada na prugu i voz između Dobrljina i sela Ravnica. Mineri odreda postavili su 3 mine ispod šina. Voz je naišao oko 10 sati. Prva mina nije eksplodirala, druga je otrgla lokomotivu i 2 vagona, koji su, puni njemačkih oficira produžili prema Bosanskom Novom, a ostali vagoni su zaustavljeni eksplozijom 3 mine. Vagoni su bili puni Nijemaca koji su poslije eksplozije iskakali i zauzimali položaje oko pruge. Komandant Odreda ubacio je dio snaga iza leđa Nijemcima od pravca Une, a dijelom i na oba boka i, u snažnom jurišu, Nijemci su uništeni. Ubijeno je i ranjeno 120 Nijemaca, od kojih se u Uni utopilo preko 40. Oslobođeno je tom prilikom 57 Italijana, koje su Nijemci vodili kao zarobljenike, a među njima i jedan Englez. Od zarobljenih Nijemaca bila su 2 oficira i 6 podoficira.

Zaplijenjeno je 6 vagona duvana, vagon butera, vagon masti, vagon šećera i ostalih namirnica.

Od oružja zaplijenjeno je 6 šaraca, 11 automata (šmajsera), mnogo pištolja i puščane municije.

U Bosanskom Novom, 16. novembra, nalazio se komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa. On je trebalo da se sa oklopnim vozom prebaci u Banjaluku. Prilikom prethodnog izviđanja, oklopni voz je između Blagaja i Svodne naletio na minu i bio oštećen.⁴²⁹ Komandant njemačkog korpusa ostaje u Bosanskom No-

427 AVII, k. 53, reg. br. 23/2-7.

428 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/949-51.

429 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/351.

vom, i naređuje da se pruga i oklopni voz poprave. Idućeg dana Kozarski odred ponovno ruši prugu kod Svodne. Komandant juri u Prijedor, gdje su upravo njemačke i ustaško-domobranske snage počele operaciju, po njegovom naređenju, za ponovno zauzimanje rudnika Ljubije.

Radio-depešom obavješten je da se vode teške borbe sa jedinicama 11. brigade, a prema obavještenju agenturne službe, pristiže još jedna nova udarna brigada. Situacija se nepovoljno razvija, jer ako ne prodru za 2 dana, cilj neće biti postignut. Njegova predviđanja su se obistinila. Njemačke i ustaško-domobranske jedinice toliko su oslabiljene u borbama da 20. novembra ne mogu nastaviti borbu i povlače se. Sutradan dobija obavještenje da će pruga biti popravljena 22. novembra. Odlučio je da odmah krene. Nije ni svratio u Prijedor, ljut na komandanta 2. bataljona njemačkog 383. puka i komandanta 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga, koji nisu izvršili njegovo naređenje i povratili rudnik Ljubiju.

Komandant njemačkog 15. brdskog korpusa nije znao da je sticajem sretnih okolnosti prošao za Banjaluku. Naime, iz taktičkih razloga prilikom prebacivanja partizanskih jedinica preko Sane, prestajali su napadi na prugu i neprijateljeve posade oko pruge i ceste. Tako je i Stab 11. brigade naredio Štabu Kozarskog odreda da prekine dejstva na komunikacijama između Prijedora i Bosanskog Novog u vremenu od 21. novembra do 29. novembra, kada će i posljednja jedinica 11. brigade preći preko Sane.

Prvi je preko Sane prešao 4. bataljon 11. brigade i odmah produžio prema selu Žuljevici kod Bosanskog Novog. Tamo je naišao na vrlo tešku situaciju. Neprijatelj je, pošto je saznao da se Kozarski odred nalazi na obezbjeđenju prebacivanja 11. brigade, naredio da se poubija stanovništvo u selima Ravnice i Cerovica. Naređenje je izdao komandant njemačke SS divizije *Nordland*, a izvršioci su bili ustaše 12. ustaške bojne.

Pokolj naroda započeo je 25. novembra, ujutru i, još dok je trajao, stigao je 4. bataljon 11. brigade koji je ustaše razbio i protjerao. U međuvremenu oni su već ubili 137 žena i djece.⁴³⁰

Neprijatelj iz Prijedora napao je 27. novembra 6. brigadu i, uz velike gubitke, bio vraćen u Prijedor. Tada mu je 6. brigada uništila jedan tenk. Brigada je imala jednog poginulog i 7 ranjenih boraca.

Za vrijeme borbi glavnih snaga 4. divizije u donjem toku Sane i Une, Drvarsko-petrovački odred vodio je borbu na terenu Bosanskog Petrovca i Kulen Vakufa.

Petrovački bataljon Drvarsko-petrovačkog odreda, napao je 21. novembra četnike na terenu Bosanskog Petrovca u selima Vodenici, Suvaji u Vranovcu. Četnici su razbijeni i pobjegli preko Une u Liku.

Četnici sa Nijemcima iz sela Srba prelaze 25. novembra preko Une i napadaju na selo Bosanske Osredke radi pljačke i ubijanja naroda. Dočekuje ih Udarni bataljon Drvarsko-petrovačkog odreda i protjeruje natrag preko Une. Neprijatelj je uspio da zapali nekoliko kuća.⁴³¹

BORBE U DECEMBRU 1943.

Analizirajući situaciju u septembru i oktobru 1943t njemački komandant Jugoistoka (Balkana), i komandant njemačke grupe armija F zaključio je da armije Velike Britanije i SAD ne mogu u toku jeseni i zime 1943/1944. izvršiti invaziju na Balkansko poluostrvo, i da do invazije, najvjerovatnije, može doći u proljeće 1944. Do tog vremena odlučeno je da snagama njemačke 2. oklopne armije izvede zimske operacije na teritoriji Sandžaka, istočne Bosne, Bosanske krajine, Dalmacije, Banije i Korduna. To bi bilo u prvoj fazi, a u drugoj fazi obuhvatiti Hrvatsko primorje i Liku.

Zimskim operacijama trebalo je postići 2 cilja: prvo, operacijama u Sandžaku i istočnoj Bosni razbiti koncentraciju jedinica NOVJ, te tako spriječiti njihov prodor preko Drine u Srbiju, i drugo, operacijama kasnije u Bosanskoj krajini, Baniji, Kordunu i Dalmaciji, obezbjediti zaleđe njemačkim snagama na frontu, tj. na obali Jadranskog mora od Zadra do Splita.⁴³²

Operacija na Baniji i Kordunu pod šifrovanim nazivom *Panter*, naredbom Komande njemačke 2. oklopne armije trebalo je da počne 6. decembra 1943. Za tu operaciju određene su snage 1. kozačke, 371. pješadijske i njemačke 373. divizije, ojačane sa 2. ustaško-domobranskim lovačkim zdrugom. Operacijom rukovodi Komanda njemačkog 15. brdskog korpusa.

Prema planu operacije njemačka 373. divizija sa 2. ustaško-domobranskim lovačkim zdrugom, koncentrisala se od Cazina, preko Bosanske Krupe, do šireg rejonu Bosanskog Novog. Cilj, prodor prema središtu područja Banije, Gvozdanskom i Žirovcu. Početkom decembra sa dijelom snaga prebacila se u Bosanski Novi Komanda njemačke 373. divizije. Tu su se već nalazile jake snage Nijemaca, domobrana i ustaša, jačine oko 22.000 vojnika.

U donjem toku rijeka Sane, Gomjenice i Vrbasa, na komunikacijama Banjaluka — Prijedor — Bosanski Novi i Banjaluka — Bosanska Gradiška, raspored snaga bio je isti kao i u oktobru 1943. Ukupno oko 24.000 vojnika. Zbog pritiska snaga 4. divizije, komandant njemačkog 15. brdskog korpusa mogao je odvojiti vrlo mali dio snaga s tog područja radi učešća u ofanzivi *Panter*.

Snage 4. divizije početkom decembra 1943. bile su u slijedećem rasporedu: Sanski odred, na desnom krilu 4. divizije, brani pravce Banjaluka — Sitnica i Banjaluka — Bronzani Majdan — Sanski Most;⁴³³ Šesta brigada, s jednim bataljonom, na lijevoj obali Sane u rejonu sela Čarakovo, a sa ostalim snagama na desnoj obali u rejonu

«i AVII, k. 1628, reg. br. 17/1.

432 AVII, NAV-N-T-513, Roll 189/7449011-24

433 AVII, k. 1628, reg. br. 1/4.

sela Miljakovac — Rakelići, na položajima prema Prijedoru — zatvara pravac Prijedor — Sanski Most;⁴³⁴ Osmu brigadu, na položajima zapadno od Prijedora i sjeverno do Blagaja; Podgrmečki odred u dolini Une od Bosanske Krupe do Bosanskog Novog;⁴³⁵ Drvarsko-petrovački odred zatvara pravce od Bihaća i Kulen Vakufa prema Bosanskom Petrovcu i Jedanaesta brigada, ponovno na području Kozare sa 3. bataljonom južno od Prijedora do Ivanjske, a s Jednim bataljonom i Kozarskim odredom sjeverno od Prijedora desnim obalama Sane i Une do Bosanske Kostajnice.

Borbe u decembru počele su napadom 11. brigade na neprijatelja u dolini rijeka Gomjenice, Sane i Une, na putne i željezničke komunikacije.

Prvi bataljon 11. brigade napao je 3. decembra patrolu posade na Martin brdu i razbio je. Veći dio domobrana zarobljen, jedan poginuo i 2 ranjena.⁴³⁶

Snage 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza pokušale su 5. decembra prodrijeti na slobodnu teritoriju Kozare. Dočekao ih je 1. bataljon 11. brigade i odbio uz gubitke od 30 mrtvih i više ranjenih neprijatelja.

Noću, 5/6. decembra, 3. i 4. bataljon 11. brigade napali su posade na pruzi od Omarske do Kozarca. Ubijeno je 5, a zarobljeno 12 neprijateljevih vojnika, dok je znatan broj pobjegao, ali su, sutradan, 6. decembra, pohvatani od vojnopozadinskih organa.

U vezi sa operacijom *Panter*, komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa naređuje da u operaciji učestvuje i 1. bataljon 384. puka njemačke 373. divizije, koji se 6. decembra nalazio u Banjaluci. Taj bataljon dobio je zadatak da uz podršku tenkova prođe iz Banjaluke do Prijedora i omogući opravku pruge i uspostavljanje veze Banjaluka — Prijedor.

Ujutru (7. decembra) 1. bataljon 384. puka krenuo je do Ivanjske, a od Ivanjske pješice prema Prijedoru. Novi komandant bataljona prilazio je sa strahom Verića Polju, gdje je 18. oktobra, nepuna 2 mjeseca ranije, taj isti bataljon desetkovan. Zato je naredio da se kreće bez zastoja u kolonama s jačim obezbjeđenjem. Jedva je čekao da stigne do Omarske, gde ga je, prema planu trebalo da očekuje 2. bataljon njemačkog 383. puka, koji je toga dana ujutru trebalo da prođe u susret ovom bataljonu do Omarske. U međuvremenu, toga jutra su 3. i 4. bataljon 11. brigade potpuno razbili jedinice 3. ustaško-domobranskog zdruza i 2. bataljon 383. puka, te ih, uz velike gubitke, potisli natrag u Prijedor.

Istovremeno, 1. bataljon 384. puka očekivao je na Verića Polju, u zasjedi, isti protivnik, 2. bataljon 11. brigade, kao i 18. oktobra. Ponovno će doći do borbe dva ista protivnika na istom mjestu. Iako su se Nijemci kretali vrlo oprezno, nisu mogli primjetiti zasjedu 2. bataljona sve dok nisu prišli sasvim blizu. Ručnim bombama i plotunskom vatrom od 900 Nijemaca ubijeno je 130, a ostali su uspjeli da se probiju prema Omarskoj.

434 AVII, k. 774, reg. br. 24/9.

435 AVII, k. 1630, reg. br. 30/3

436 AVII, k. 152-A, reg. br. 15/13-4.

Drugi bataljon zaplijenio je 3 teška minobacača sa 190 mina, 50 pušaka sa 6 sanduka municije i nekoliko automata, tromblonskih pušaka, 7 rezervnih cijevi za puškomitraljeze *šarac*, 4 para kožne opreme za tegleću vuču, 4 topovske kare s prikolicama, više pari odjela, obuće, 25 šinjela, ćebadi i druge ratne opreme.

Veza sa komandantom njemačke 373. divizije bila je prekinuta i on obavještava komandanta 15. brdskog korpusa:⁴³⁷

... »Poduhvat za oslobođenje saobraćaja Banjaluka—^Prijedor osu-
jećen kod Bistrice u sukobu sa jačim bandama. Do uveče još nije uspo-
stavljena veza...«

1. dok su njemački komandanti razmišljali šta se desilo sa 1. bataljonom njemačkog 384. puka, komandant tog bataljona odlučio je da bježi iz Omarske u Prijedor. Sjeda u tenk i naređuje vozaču da najvećom brzinom od Omarske pojuri do Prijedora.⁴³⁸

U Prijedoru se sastaje sa komandantom 2. bataljona 383. puka i obavještava ga da mu je bataljon opkoljen u Omarskoj od velikih snaga partizana. Zahtjeva da sutra, 8. decembra, sve snage iz Prijedora krenu prema Omarskoj i pomognu proboj njegovom bataljonu do Prijedora.

Komandant 2. bataljona ga obavještava da u Prijedoru ima manje snaga nego u Omarskoj. Pomoći ne može. Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga po službenoj dužnosti obavještava komandanta njemačke 373. divizije da se u Prijedoru nalazi komandant 1. bataljona 384. puka, koji traži pomoć da bi se njegov bataljon probio iz Omarske u Prijedor. Komandant njemačke 373. divizije, ljut zbog postupka komandanta 1. bataljona, naređuje da se on odmah vrati u Omarsku i sa bataljonom krene prema Prijedoru i Bosanskom Novom.

Ujutru, 8. decembra, komandant njemačke 373. divizije saznaje da se između Omarske i Prijedora nalaze 3 bataljona 11. brigade i naređuje, mijenjajući odluku: ... »Omarsku nipošto ne napuštati. To je naređenje generala Aldrijana Hinevaldu. ...« Hinevald traži pomoć, a Aldrijan odgovara: »Sve raspoložive snagu su zauzete po naređenju 2. oklopne armije...«

Komandant njemačke 373. divizije je sporazumno s komandantom 15. brdskog korpusa odlučio da pomjeri početak napada njegove divizije od 7. na 12. decembar, računajući da će se situacija promijeniti. Zaključili su da bi 1. bataljon 384. puka, koji je trebalo da učestvuje u operaciji *Panter* bio uništen od 3 bataljona 11. brigade, ako bi 8. decembra krenuo iz Omarske prema Prijedoru.

Štab 11. brigade naređuje 8. decembra, da 4. bataljon, umjesto 2. bataljona, zatvori pravac prema Ivanjskoj, a 2. bataljon da krene u pretres sela Šimića i Gornje Ivanjske.

Treći bataljon 11. brigade napao je vod domobrana jačine 30 vojnika ujutru 9. decembra, i ubio 13 neprijateljevih vojnika među kojima i 4 Nijemca, koji su pripadali 1. bataljonu 384. puka. Oni su sa

domobranima izviđali mogućnost prolaza za Prijedor iz Omarske. Zarobljeno je 12 domobrana, a 5 je pobjeglo.

Štab 11. brigade ne znajući u kakvoj se kritičnoj situaciji nalazi neprijatelj, a radi sagledavanja stanja u jedinicama svoje brigade, održao je u vremenu od 10. do 12. decembra savjetovanje sa štabovima bataljona i komandama četa. Zatišje je iskoristio njemački 1. bataljon i prošao bez gubitaka do Bosanskog Novog.

Komanda 3. ustaško-domobranskog zdruza i komandant 2. bataljona njemačkog 383. puka, uz podršku čete tenkova i baterije haubica, pokušali su 3. decembra da odbace 6. brigadu, koja je zatvarala pravac Prijedor — Sanski Most. Napad je izveden na 2. bataljon 6. brigade na položajima u selu Čarakovo. Naprijed se kretalo 6 tenkova. Borba je vođena 6 sati i neprijatelj je potisnut nazad u Prijedor. Oštećen jedan tenk. Neprijateljevi gubici oko 20 mrtvih i ranjenih, a gubici 6. brigade 3 ranjena borca.⁴³⁹

Ustaško-domobranske i njemačke snage iz Prijedora napale su 10. decembra, uz podršku 7 tenkova preko sela Čele na 3. bataljon 6. brigade. Prvi tenk naišao je na minu i bio uništen. Neprijatelj, pokoleban zbog uništenog tenka zastao je. To je iskoristio 1. bataljon 6. brigade, priskočivši u pomoć 3. bataljonu, udarom na neprijatelja obuhvatno od Ribnjaka i s leđa. Neprijatelj se grčevito branio i poslije 7 sati borbe, uz velike gubitke, povukao u Prijedor. Tenk sa 5 članova posade je izgoreo.⁴⁴⁰

Neprijatelj poslije tog poraza nije više pokušavao prodor u pravcu Sanskog Mosta, da bi odvuкао glavne snage 4. divizije što dalje od komunikacija Prijedor — Banjaluka i Prijedor — Bosanski Novi.

Štab 6. brigade, procjenjujući da neprijatelj nema dovoljno snaga da uskoro napadne prema Sanskom Mostu, odlučuje da razbije četnike u selu Radosavskoj, gdje se nalazio jedan bataljon 2. četničke brigade.

Noću 16/17. decembra jedinice 6. brigade opkolile su selo Radosavsku, i zarobile 31 četnika, a 3 ubili. Plijen: 2 puškomitraljeza, 27 pušaka i 1.000 metaka. Među zarobljenim bio je i zamjenik komandanta bataljona i jedan zamjenik komandira čete. Porušeno je 1.800 metara pruge, 3 kilometra telefonske linije, 3 mosta i 2 propusta od Omarske do Kozarca.⁴⁴¹

Diverzantska grupa Podgrmečkog odreda na pruži Prijedor — Bosanski Novi izbacila je 10. decembra iz šina oklopni voz. Istog dana kod Svodne, diverzantska grupa izbacila je i drugi oklopni voz iz šina.

Diverzantska grupa Podgrmečkog odreda izbacila je 20. decembra transportni voz iz šina kod mjesta Blatne. Neprijateljevi gubici: poginulo 4 oficira i 86 vojnika.

Noću 12/13. decembra snage 3. i 4. bataljona 11. brigade zarobile su u Piskavici cijelu 2. satniju 1. bojne 7. lovačke pukovnije 4.

433 AVII, k. 774, reg. br. 24/9.

440 AVII, k. 774, reg. br. 27/9.

441 AVII, k. 1630, reg. br. 32/3.

ustaško-domobranskog zdruga, ukupne jačine 130 domobrana. Zaplijenjeno 90 pušaka, 2 teška minobacača, 6 puškomitraljeza teški mitraljez i 100 mina za minobacač, kao i nekoliko sanduka puščane municije. Na željezničkoj stanici uništena lokomotiva i više vagona.

Naredbom Štaba 5. korpusa Podgrmečki, Sanski, Kozarski i Građiško-pjevački odred koji su od septembra bili taktički vezani za Štab 4. divizije, stavljeni su 3. decembra formacijski u njen sastav.⁴⁴²

Tada se brojno stanje 4. divizije znatno uvećalo, jer su NOP odredi imali ukupno preko 1.200 boraca. Međutim, od oktobra do decembra 1943. zaplijenom velikih količina oružja i druge ratne opreme, povećalo se i brojno stanje brigada na preko 1.500 boraca. Divizija je sredinom decembra imala preko 5.380 boraca.

Uvećano brojno stanje, znatno je povoljnije uticalo na dalja borbena dejstva 4. divizije, jer, početkom oktobra, neprijatelj je bio brojno 18 puta jači, a sredinom decembra ta razlika smanjena je na 10 puta.

Zaplijenom većeg broja topova, telefona, kablova, eksploziva — stvoreni su uslovi za formiranje pratećih vodova u jedinicama divizije, zatim vodova veze i minerskih vodova. Štab divizije 15. decembra naređuje štabovima brigada da formiraju vodove protivkolskih topova, vodove za vezu i minerske vodove. To su bili začeci stvaranja u brigadama rodova vojske, artiljerije, inženjerije i veze.

Ujedno je naređeno da se formiraju u brigadama radne čete, radi daljeg razvoja pozadinskih jedinica.

Naređeno je, takođe, da se istovremeno u bataljonima formiraju prateći vodovi od jednog odjeljenja teških minobacača i odjeljenja teških mitraljeza.⁴⁴³

Za popunu 8. brigade, Štab 4. divizije naredio je Štabu Drvarsko-petrovačkog odreda, da iz Bihaćkog bataljona uputi 50 zdravih boraca.⁴⁴⁴

Štab 4. divizije je 11. decembra dostavio svim štabovima brigada i odreda Odluke II zasjedanja AVNOJ-a, sa zadatkom da se na konferencijama jedinica pročitaju. Istovremeno, dostavljen je i članak Moše Pijade *Maršal Jugoslavije Tito*.

Borci i rukovodioci 4. divizije sa velikim oduševljenjem su prihvatili odluke II zasjedanja AVNOJ-a i I zasjedanja ZAVNOBIH-a. Sa konferencija su upućeni pozdravni telegrami najvišim političkim rukovodstvima u zemlji i u Bosni i Hercegovini, a posebno su poslate čestitke maršalu Titu na dodijeljenom zvanju maršala Jugoslavije.

442 AVII, k. 766, reg. br. 15/9.

443 AVII, k. 766, reg. br. 24/9.

444 AVII, k. 459-B, reg. br. 47/1-23.

Vrhovni štab je 10. decembra 1943. uputio na raspored u 4. diviziju Politodjel u sastavu: Dušan Dozet, rukovodilac, Veljko Miladinović, član, Živan Dimitrijević, član, Vujović Jelena, član i Anđelko Veljić, član, zadužen za omladinski rad.

Politodjel se nalazio pri Štabu 4. divizije, neposredno odgovoran za svoj rad Centralnom komitetu KPJ i Vrhovnom štabu NOV i POJ. Radio je na zadacima: jačanja moralno-političkog stanja u 4. diviziji; ukazivanja pomoći partijskim organizacijama, kulturno-prosvjetnom uzdizanju i ukazivanju pomoći u radu i razvoju organizacija SKOJ-a i, uopšte, u radu s omladinom.

Za sekretara Divizijskog komiteta izabran je 10. decembra 1943. Rahmija Kadenić, koji je odmah održao i prvi sastanak Komiteta na kojem je razmotreno stanje u 4. diviziji i doneseni budući zadaci.

Sredinom decembra situacija na području Banije, s kojim graniče područja Podgrmeča i Kozare na kojim su djelovale jedinice 4. divizije, bila je vrlo teška. Jake neprijateljeve snage u ofanzivi »Panter« opkolile su snage 7. banijske divizije i Banijskog odreda na planini Šamarici sa sjevera, istoka i juga. Ukupno oko 60.000 Nijemaca, Čerkeza i ustaša.

Štab 4. divizije radi pomoći 7. banijskoj diviziji i narodu Banije, naređuje 15. decembra Štabu 11. brigade da sa 3 bataljona Brigade izvrši napad u rejonu Bosanskog Novog i Dobrljina. Cilj napada je da se izvrši pritisak u leđa snagama njemačke 373. divizije koje su napadale područje Banije.⁴⁴⁵

Posebno je naglašeno da se pokret jedinica od Prijedora prema Bosanskom Novom izvrši u najvećoj tajnosti, i potom najsnažnije udari po neprijatelju. Nanijeti mu što veće gubitke i primorati ga da prekine operacije na Baniji.

Neprijatelj nije otkrio pokret jedinica 11. brigade, što potvrđuje i izvještaj obavještajnog oficira njemačke 373. divizije, koji navodi 16. decembra da se 11. brigada još nalazi na pruzi i cesti Banjaluka — Prijedor.⁴⁴⁶

Neprijatelj nije uočio promjenu zbog toga što je 2. bataljon 11. brigade, koji je ostao u rejonu Prijedora, razvio takvu borbenu aktivnost da je neprijatelj bio ubjeđen da se tu nalazi cijela brigada.

Noću 16/17. decembra, 2. bataljon je istočno od željezničke stanice Kozarac potrgao 800 metara pruge. Slijedeće noći, 18/19. decembra, prugu je ponovno potrgao između Hadžimehtića i Kozarca.⁴⁴⁷

U razaranje pruge uključio se i 2. bataljon 6. brigade, koji je noću, 19/20. decembra, porušio prugu između Petrova Gaja i Omarske, i dva mosta dužine 10 i 15 metara, te pokupio dva kilometra telefonskog kablova.

Sutradan, 20. decembra, neprijatelj je pokušao opraviti prugu, ali ga je dočekao 2. bataljon 11. brigade i nagnao u bijeg prema Prijedoru.

445 AVII, k. 766, reg. br. 30/9.

446 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/000572.

447 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/00556.

Noću, 20/21. decembra, 2. bataljon 11. brigade u Piskavici razbio je 14. satniju 4. lovačke ustaško-domobranske pukovnije. Zarobljeno 80 domobrana.⁴⁴⁸

Za to vrijeme glavne snage 11. brigade na terenu Karana s Kozarskim odredom, prešle su u snažne napade.

Prvi bataljon, napao je 17. decembra neprijateljevu posadu u Dobrljinu i razbio je. Zapalio je na željezničkoj stanici 6_vvagona, od kojih su 2 potpuno izgorjela.⁴⁴⁹

Noću 18/19. decembra Minersko odjeljenje 1. bataljona na pruzi Dobrljin — Kostajnica diglo je u vazduh most dužine 10 metara, a potom potrgalo prugu dužine 50 metara i telefonskog kabla jedan kilometar.⁴⁵⁰

Noću 21/22. decembra na pruzi Dobrljin — Kostajnica, Kozarski odred potrgao je prugu na 6 mjesta i 2.000 metara telefonske linije, i držao zasjedu, dok su jedinice 11. brigade vršile napad na neprijateljevu posadu u Dobrljinu.

Te noći snage 11. brigade napale su u Dobrljinu 3. bojnu 12. ustaško-domobranske pukovnije i 12. ustašku bojnu, i vodile borbu puna 2 sata dok nisu ustašama i domobranima stigli u pomoć tenkovi iz Bosanskog Novog. Potom su se snage 11. brigade povukle u Vodičevo.⁴⁵¹

I 3. bataljon 11. brigade potrgao je 19. decembra prugu između Svodne i Petkovca na pruzi Bosanski Novi — Prijedor.

Za sve vrijeme borbe na desnoj obali Sane, između Prijedora i Bosanskog Novog, održavana je veza sa jedinicama 8. brigade, koje su se nalazile na lijevoj obali Sane i sadejstvovale snagama 11. brigade.

Iz rejonu Bosanske Krupe, radi što jačeg udara po neprijatelju, u rejon Bosanskog Novog stigao je i 2. bataljon 8. brigade, a položi je oko Krupe preuzeo je Podgrmečki odred.

Treći bataljon otpočeo je 18. decembra sa rušenjem pruge na pruzi Prijedor — Bosanski Novi naspram sela Vitasovaca. Potom je nastavljeno rušenje pruge 19, 20, 21. i 22. decembra.⁴⁵²

SLAMANJE NEPRIJATELJEVE OPERACIJE RISTOV

U decembru 1943. 4. divizija je snažnim dejstvima dovela u nezavidnu situaciju njemačku 373. diviziju i sve ustaško-domobranske snage u dolini Gomjenice i donjih tokova Sane i Une.

Komandant njemačkog 15. brdskog korpusa mislio je da će prebacivanjem (krajem novembra), glavnih snaga njemačke 373. divizije u donje tokove Sane i Une obezbjediti saobraćaj i učvrstiti odbranu komunikacija. Međutim, taj cilj nije bio postignut, jer su se

448 AVII, k. 774, reg. br. 31/9.

449 Avil, k. 118-A, reg. br. 4/5-16.

450 AVII, k. 407-A, reg. br. 13/7-1.

451 AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/761-763.

452 AVII, k. 767, reg. br. 22/2.

i glavne snage 4. divizije pomjerile za neprijateljem. To komandant njemačke 373. divizije uočava i piše u izvještaju Komandi 15. brdskog armijskog korpusa.

»Neprijatelj se kreće za nama i prati naše snage. Odbijen napad na Otoku ... 3. brdska brigada (3. ustaško-domobranski zdrug) opkoljena u Prijedoru... «s Borbe na putu Banjaluka—Nova Topola. Razorena pruga kod Prijedora...⁴⁵⁴ Pruga Bosanski Novi—Bihać neće uskoro biti op-ravljena... «⁴⁵⁵

Takvi izvještaji depešama slati su svakodnevno od Komande njemačke 373. divizije Komandi 15. brdskog armijskog korpusa. Ujedno je Komanda 15. korpusa obavještavana o svakodnevnim gubicima u mrtvim, ranjenim i nestalim vojnicima i oficirima, a posebno da je snabdjevanje jedinica potpuno ugroženo. Skoro svaki transportni i teretni voz bio je napadnut, i tad bi partizani zaplijenili, ili pak, najveći dio materijalnih sredstava, namjenjenih za zbrinjavanje 373. divizije i njoj potčinjenih ustaško-domobranskih snaga, uništili. Koliko je to bilo ozbiljno pitanje, potvrđuje i izvještaj od 16. decembra, kojim Komanda njemačke 373. divizije obavještava Komandu 15. brdskog armijskog korpusa da toga dana vojnici nisu dobili večeru.⁴⁶⁶

Intendant njemačke 373. divizije sredinom decembra obavještava komandanta 373. divizije da je stanje u diviziji u pogledu snabdjevenosti kritično i moli da se o tome obavjesti Komanda 15. korpusa.⁴⁵⁷

Komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa obavještava o tome komandanta njemačke 2. oklopne armije, koji naređuje armijskom intendantu da odmah održi savjetovanje sa intendantima u korpusu i utvrdi činjenično stanje. Savjetovanje je održano i utvrđeno da je stanje u snabdjevanju vrlo teško i svakim danom sve teže.⁴⁵⁸ Nakon toga savjetovanja, komandant njemačkog 15. brdskog korpusa obavještava komandanta njemačke 373. divizije slijedeće.⁴⁵⁹

... »Komandi armije upućen zahtjev za popunu municijom. Trebovanje odjeće i obuće proslijeđeno armijskom intendantu na nadležnost. Urgirano za popunu oficirskih mjesta po formaciji. Zahtjev za trebovanje pogonskog goriva dostavljen. Sa popunom rezervnih guma ne računati, jer ih nema...«

Nije bilo hrane ni za konje, jer je Kozarski odred u ljeto 1943. spriječio jedinice njemačke 373. divizije i dvije ustaške bojne da na području Kozare obezbijede hranu za stoku. Zbog toga je 1.500 konja te njemačke divizije upućeno u Banat na prehranu preko zi-

«3 AVII, NAV-N-T-314, Roll 555/543-44.

454 AVII, NAV-N-T-314, Roll 555/548-9.

455 AVII, NAV-N-T-314, Roll 555/550.

456 AVII, VA, Frajburg F-36/202.

457 VA Frajburg F-36/286.

458 VA Frajburg F-36/164-66.

459 VA Frajburg F-31/307.

me.⁴⁶⁰ Time je borbena spremnost 373. divizije bila znatno umanjena...

Najteže stanje u snabdjevanju bilo je na obali Jadranskog mora, i to na odsjeku Zadar — Šibenik. Na tom odsjeku bila je raspoređena njemačka 264. divizija, jačine oko 20.000 ljudi i 2.000 konja i mazgi. I ljudi i stoka bili su ugroženi pomanjkanjem hrane i ostalih materijalnih sredstava, jer Komanda 15. brdskog korpusa nije bila u stanju obezbjediti dotur dolinom Une.

Komandant njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa morao je o takvoj situaciji obavjestiti komandanta njemačke 2. oklopne armije, a ovaj komandanta Jugoistoka. Njemački komandant Jugoistoka nije imao drugo rješenje, nego da se obrati njemačkoj Vrhovnoj komandi oružane sile u Berlinu, da ona naredi snabdjevanje njemačke 264. divizije pomorskim putem. Njemačka Vrhovna komanda oružane sile (OKW) naredila je da se 264. divizija snabdi pomorskim putem i tako je 26. decembra, u luku Zadar, stigao motorni brod *Santa Elena* sa tovarom sjena i slame, a u Šibenik motorni brod *Adriatiko* sa brašnom i ovsem.⁴⁶¹

Ali, prije nego što je naredila da se njemačka 264. divizija snabdi pomorskim putem, njemačka Vrhovna komanda oružane sile oštro je zamjerila i naredila, da se dolina Une mora obezbjediti ne samo za saobraćaj i snabdjevanje, već i za odbranu toga pravca.

Komandant 15. brdskog korpusa upoznao je komandanta njemačke 373. divizije s upozorenjem njemačke Vrhovne komande i naredio da kako zna obezbjedi saobraćaj dolinama Une i Sane. Komandant njemačke 373. divizije (general Aldrijan), odgovara da zbog operacije *Panter*, u kojoj je angažovao znatan dio snaga, ne može obezbjediti komunikacije u dolinama Une i Sane,⁴⁸² jer je utvrdio da, otkako je pripremana i počela ta operacija, jedinice 4. divizije neprekidno napadaju i, kao potvrdu svojih navoda, naveo slijedeće podatke:⁴⁶³

Pruga Banjaluka—Prijedor: 50 prekida pruge, u 3 slučaja odneseno 200, 400 i 1.500 metara pruge, uništeno 4 voza sa lokomotivama i vagonima.

" • Pruga Bosanski Novi—Bihać: ukupno 14 prekida pruge.

Pruga Bosanski Novi—Sunja: 8 prekida pruge, 2 mosta porušena i 2 napada na željezničke stanice. Sve samo u toku decembra.

!->>•

Za taj odsjek Aldrijan je naveo samo podatke dokle je 373. divizija bila odgovorna za obezbjeđenje, a to je Bosanski Novi — Dobrljin.

Pruga Bosanski Novi — Prijedor: za taj odsjek navedeno je da je stalno u prekidu, jer prugu partizani svaki dan trgaju, te je saobraćaj i prugom i cestom onemogućen.

⁴⁶⁰ VA Frajburg F-31/463.

⁴⁶¹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2171/544.

⁴⁶² AVII, VA Frajburg, F-36/148.

⁴⁶³ AVII, NAV-N-T-314, Roll 555/550.

U situaciji kada po naređenju njemačke Vrhovne komande oružane sile, saobraćaj dolinama Sane i Une mora biti obezbjeđen, komandant njemačke 373. divizije predlaže jedino moguće rješenje komandantu njemačkog 15. brdskog korpusa, da prekine operaciju *Panter* na području Banije, kako bi snage svoje divizije sa Banije usmjerio na uspostavljanje i obezbjeđenje saobraćaja u dolinama Sane i Une. Znajući da je operaciju *Panter* naredio komandant njemačke 2. oklopne armije i da će njen prekid značiti neuspjeh, general Aldrijan predložio je generalu Lejzeru, da se za neuspjeh operacije *Panter* i sve neuspjehe okrievi potpukovnik Hinevald, komandant 1. bataljona njemačkog 384. puka, koji je sa zakašnjenjem doveo bataljon u Bosanski Novi radi učešća u operaciji *Panter*. Zbog njegovog zakašnjenja operacija je počela umjesto 8. decembra, 12. decembra, što je omogućilo protivniku da se bolje organizuje i pripremi za odbranu. To je, opet, imalo za posljedicu da zadržavanjem glavnih snaga, njemačke 373. divizije na području Banije, njene oslabljene snage nisu mogle obezbjeđiti komunikacije u dolinama Une i Sane. To je i dovelo do toga da je snabdijevanje jedinica njemačke 264. divizije na obali Jadranskog mora bilo ugroženo.

Komandant njemačkog 15. brdskog korpusa složio se sa oba prijedloga komandanta njemačke 373. divizije, jer su i njemu lično odgovarali. Potpukovnik Hinevald stavljen je pod vojni sud.⁴⁶⁴

Pošto je pronađen »krivac« za prekid operacije *Panter*, komandant 15. brdskog korpusa naređuje 20. decembra da se prekinu operacije na području Banije i naknadno nastave, a snage da krenu u rejon Bosanskog Novog radi nove operacije.⁴⁶⁵

Snage sa Banije stigle su u rejon Bosanskog Novog 21. decembra. Već sutradan, 22. decembra, komandant njemačke 373. divizije odlučuje da izvrši operaciju na odsjeku komunikacija u donjem toku Sane od Prijedora do Bosanskog Novog radi opravke pruge i ponovnog uspostavljanja saobraćaja. Za izvršenje te operacije odredio je snage njemačkog 383. puka ojačane tenkovima, artiljerijom i inžinjerijom, pod komandom majora Tarnamona Ristova. Po njegovom imenu operacija je i nazvana *Operacija Ristov*.

Na osnovu odluke komandanta njemačke 373. divizije, operativni oficir te divizije napisao je zapovjest 22. decembra, u kojoj je, između ostalog, navedeno da je zadatak borbene grupe *Ristov* pročešljati prostor južno od Sane između Bosanskog Novog — Suhače — Volara i Prijedora. Cilj: »Uništiti partizane i narod na tom prostoru.«

U operaciji učestvuju: pukovski Štab 383. puka, 1. i 2. bataljon 383. puka, pionirski vod sa eksplozivnim materijalom i materijalom za podizanje pomoćnog mosta, kao i jednim gumenim čamcem, 4 tenka 202. tenkovskog bataljona, jedan divizion artiljerijskog puka njemačke 373. divizije.

Zapovješću komandanta njemačke 373. divizije naređeno je da borbenu grupu *Ristov* u operaciji obezbjeđuje jedna bojna 11. gor-

⁴⁶⁴ AVII, NAV-N-T-314, Roll 555/447

⁴⁶⁵ AVII, NAV-N-T-315 Roll 2171/563.

ske pukovnije 3. ustaško-domobranskog zdruga iz rejona Prijedora, kao i 13. artiljerijski divizion sa 1. brdskom i 2. haubičkom baterijom iz rejona Dragotinje i Brežićana.

Pošto je primio zapovjest, komandant borbene grupe *Ristov* upoznaje 22. decembra potčinjene komandante i komandire da borbena grupa ima zadatak da dejstvuje južno od Sane, između Prijedora i Bosanskog Novog, gdje se prema podacima iz zapovjesti njemačke 373. divizije nalaze slijedeće snage protivnika:⁴⁶⁶ dijelovi 7. banijske divizije, oko 200 ljudi; dijelovi Podgrmečkog odreda, oko 200 ljudi, i dijelovi 8. brigade oko 400 ljudi, naoružani sa oko 1—2 topa, 4 protivoklopne puške, 2 teška minobacača i oko 10 puškomitraljeza.

Podaci za dio snaga 7. banijske divizije bili su potpuno netačni. Takođe, ni jedinice Podgrmečkog odreda nisu tada bile južno od Sane, već samo snage 8. brigade. Podaci o snagama 8. brigade bili su tačni do 20. decembra, kada su 2 bataljona bila u rejonu Prijedora, a jedan u rejonu Bosanske Krupe i isamo jedan u rejonu Bosanskog Novog. U međuvremenu do 20. decembra izvršen je novi raspored 8. brigade i to: 3. bataljon iz rejona Prijedora pomjeren je bliže prema Bosanskom Novom; 2. bataljon iz rejona Bosanske Krupe stigao je, također, na položaje jugozapadno od Bosanskog Novog, a 4. bataljon se, inače, nalazio na položajima bliže Bosanskom Novom te, prema tome, na prostor između Prijedora i Bosanskog Novog stigla su još 2 bataljona 8. brigade. Ali, i pored toga Nijemci su ostvarili znatnu brojnu i tehničku nadmoć. Ukupno je u operacijama učestvovalo oko 2.800 Nijemaca. Tome broju treba dodati i 400 ustaša i domobrana. Dakle, svega oko 3.200 Nijemaca, ustaša i domobrana.

Snage 8. brigade, prema podacima od 15. decembra, bile su 929 boraca. Od tog broja treba oduzeti jedinice koje nisu učestvovale u borbi, znači oko 200 boraca, što kazuje da je u borbi učestvovalo 700 boraca i rukovodilaca 8. brigade. Odnos snaga 4,5:1 u korist neprijatelja.

U naoružanju neprijatelj je imao 21 top i haubicu, veliki broj minobacača i automatskog oružja, a 8. brigada 2 protivtenkovska topa, 4 teška minobacača i 3 protivtenkovske puške.

U zapovjesti pod tačkom 2, komandant borbene grupe *Ristov*, na osnovu zapovjesti Komande njemačke 373. divizije, naređuje:⁴⁶⁷

... »Prostor južno Sana između Bosanskog Novog—Suhača Volara i Prijedora, prodorom očistiti, narod dijelom poubijati, a dijelom pohapsiti. Rezerve i stoku pod stražom transportovati...«

Za izvršenje operacije, komandant borbene grupe *Ristov*, formirao je 2 borbene grupe: *Novi* i *Prijedor*.

Sastav borbene grupe *Novi*: 1. bataljon 383. puka, štapska četa 383. puka, 3 tenka 202. tenkovskog bataljona. Podržava artiljerijski divizion artiljerijskog puka 373. divizije.

⁴⁶⁶ AVII, k. 19/11, reg. br. 11/12-a.

⁴⁶⁷ AVII, k. 8, reg. br. 17-a/7.

Sastav -borbene grupe *Prijedor*: 2. bataljon 383. puka i ustaško-domobranske snage u rejonu Prijedora. Podržava 13. artiljerijski divizion 3. ustaško-domobranskog zdruga.

Komanda njemačke 373. divizije precizirala je način i tok izvođenja operacije. Po tom planu borbeni grupa *Novi* iz rejonu Bosanski Novi, preko Suhače i Babica, prodire širokim obuhvatom prema selu Radomirovcu, gdje se istočno od Radomirovca sastaje sa borbenom grupom *Prijedor*. Potom, posjeduju i drže položaje nizvodno obalom Sane kota 166 — kota 220 — kota 280 — kota 235 — kota 218 — kota — 231 — kota 307 (Bulina glava).

Borbeni grupa *Prijedor* prodire iz rejonu Prijedora do linije šifrovano zvane *Annemarie*, a to je na liniji kota 187 — kota 242 — kota 238, gdje se sastaje sa borbenom grupom *Novi*.

Za sprovođenje operacije određena su 3 dana i to:⁴⁸⁸

1. dan — grupa *Novi*, dostiže liniju Suhača — Blagaj, a grupa *Prijedor* liniju kota 187 — kota 242 — kota 238.

2. dan — grupe *Novi* i *Prijedor* sastaju se na liniji dostignuća grupe *Prijedor*, a zatim na navedenim kotama posjeduju lijevu obalu Sane i obezbojeđuju opravku pruge Prijedor — Bosanski Novi.

3. dan, dio snaga čisti prostor Volar — Kalajevo — Hambarine — rijeka Sana, a zatim se vraćaju u Prijedor.

Operacija *Ristov* počinje 24. decembra a završava se za dva dana, 26. decembra 1943.

Napad je počeo ujutru 24. decembra. Toga dana 1. bataljon njemačkog 383. puka, uz jaku podršku artiljerije iz rejonu Bosanskog Novog, prodire preko sela Maslovara prema selu Suhači koti 239, da bi preko Babića izbio u selo Radomirovac. U njegovom nadiranjju, već na tzv. Pošti (kota 294 — Veliko Brdo), 3 km jugoistočno od Bosanskog Novog, dočekuje ga 2. bataljon 8. brigade i u žestokoj borbi nanosi Nijemcima znatne gubitke. Ipak, zahvaljujući iznenadnom početnom udaru, 1. bataljon 383. puka dostigao je u toku dana preko Crne Rijeke i Suhače kotu 239 oko 2 km jugoistočno od Suhače, a iznad sela Sokolišta.

Istovremeno, kada je napao 1. bataljon preko Suhače, 3 tenka, po jedan vod 13. i 14. čete 383 puka, štapska četa i Stab 383. puka s radio-odjeljenjem, krenuli su iz rejonu Bosanskog Novog u napad prema Blagaju, 8 kilometara istočno od Bosanskog Novog, uzvodno lijevom obalom Sane. Na položaju Blagaj — Bulina Glava — trg. 307 — Stražbenica — trg. 313, Nijemce je dočekao 3. bataljon 8. brigade. Razvila se žestoka borba u kojoj Nijemci, nakon većih gubitaka, bježe natrag u Bosanski Novi.

I u rejonu kote 239, jugoistočno od Suhače, gdje su Nijemci u selu Sokolištu već počinili zločine, ubivši 6 ljudi, ranivši 5 i zapalivši nekoliko kuća, 2. bataljon je protivnapadom razbio 1. bataljon njemačkog 383. puka, koji je bježeći ostavio pohapšene ljude koje je poveo kao taoce, opljačkanu stoku i drugu pokretnu imovinu.

Jednovremeno, kada je 1. bataljon napao od Bosanskog Novog preko Suhače i 2. bataljon njemačkog 383. puka je 24. decembra na-

pao iz Prijedora prema kotama na lijevoj obali Sane (kota 187 — kota 242 — kota 238), ali je dostigao toga dana samo do džamije u selu Biščani, 4 km sjeveroistočno od Prijedora. Nijemci su naišli na 4. bataljon 8. brigade koji je, zabacivanjem za leđa i vrlo jakim bočnim dejstvom, već u prvom protivnapadu nanijeo Nijemcima teške gubitke. Nijemci se povlače natrag u Prijedor.

Tako se završila s potpunim neuspjehom njemačka operacija *Ristov* već 24. decembra 1943. Nije ostvaren ni jedan očhpostavljenih ciljeva.

Zbog neuspjeha operacije *Ristov*, posebno je bio jako zabrinut komandant 15. brdskog korpusa. On je 26. decembra od Obavještajnog odjeljenja Komande njemačke 2. oklopne armije obavješten da je maršal Tito naredio veliku operaciju snaga 5. korpusa na Banjaluku i na cijelom području Kozare. Dobio je i podatke da 11. krajiška brigada kreće prema Bosanskoj Gradiški. Predviđao je da će i glavne snage 8. brigade krenuti prema Banjaluci. Tu pogodnu situaciju da se konačno obezbjedi opravka pruge Prijedor — Bosanski Novi, treba iskoristiti odmah, jer predstojeći događaji će biti vrlo značajni za pokret trupa Banjaluka — Bosanski Novi. Zato naređuje generalu Aldrijanu, da borbena grupa *Ristov* ponovi napad i konačno obezbjedi saobraćaj u donjem toku Sane.

Komandant njemačke 373. divizije ponovno izdaje zapovjest borbenoj grupi *Ristov* 27. decembra za novi napad na istom prostoru južno od Sane. Ovog puta znatno je oprezniji i znatno skromniji u svojim zahtjevima. Ne naređuje široke obuhvate i duboke prodore, već samo da sve snage pređu sa desne na lijevu obalu Sane, kod Vitasovaca, istočno od Bosanskog Novog i kod Martin brda, zapadno od Prijedora.

Oko podne, 27. decembra, prešao je 1. bataljon njemačkog 383. puka Sanu i iz sela Vitasovaca uputio jače izviđačke dijelove prema istoku do sela Trgovišta. Te dijelove dočekao je 1. bataljon 8. brigade, razbio ih i potisnuo u Vitasovce.

Sutradan, 28. decembra, oko 10 sati, 1. bataljon njemačkog 383. puka, prodrio je iz Vitasovaca u selo Trgovište i odmah produžio napad prema zaseoku Todorovići. Neprijatelja su dočekali 1. bataljon, 2. i 3. četa 3. bataljona i 2. četa 4. bataljona 8. brigade. Ukupno 6 četa.

Tu je potpuno razbijen 1. bataljon njemačkog 383. puka. Sutradan, 29. decembra, kreće u pomoć 2. bataljon istog njemačkog puka iz Prijedora u tri pravca prema selima Cikote, Biščani i Hambarine. Podržan je artiljerijom, tenkovima i pojačan snagama 3. ustaško-dobanskog gorskog zdruga. Tog neprijatelja dočekuju 1. i 3. četa 4. bataljona 8. brigade, te izvanrednom snalažljivošću, odlučnošću i ličnom hrabrošću svih boraca i rukovodilaca, neprijatelj je razbijen i protjeran natrag u Prijedor.

Tako se s punom pobjedom 8. brigade i potpunim porazom borbene grupe *Ristov*, završila neprijateljeva operacija na prostoru južno od Sane između Bosanskog Novog i Prijedora.

Za sve to vrijeme 8. brigadi su sadejstvovale snage 11. brigade na desnoj strani Sane u rejonu Prijedora i Bosanskog Novog, vršeći snažne danonoćne napade.

U izvještaju komandanta borbene grupe *Ristov*, navedeni su gubici u ovoj operaciji:⁴⁶⁹ poginuo komandant bataljona, 6 podoficira i 15 vojnika, ranjen jedan oficir, 13 podoficira i 39 vojnika i nestalo (zarobljeno) 13 vojnika. Ukupni gubici 88 oficira, podoficira i vojnika. Gubici 8. brigade: 7 poginulih i 19 ranjenih boraca.

REZULTATI BORBI 4. DIVIZIJE U ZADNJEM TROMJESEČJU 1943.

Neprijateljevi gubici: ubijeno 1.097 Nijemaca, ustaša, domobrana i četnika, 1.740 ranjeno i 2.342 zarobljena.

Gubici 4. divizije: poginulo 50 boraca i rukovodilaca, a ranjeno 89.

Ratni plijen 4. divizije: 1.911 pušaka, 158 puškomitraljeza, 16 teških mitraljeza, 28 teških minobacača, 9 topova i haubica, 143 automata, 41 revolver, 9 tromblonskih pušaka, 600.000 puščane municije, 2 vagona topovskih i haubičkih granata, 340 mina za minobacače, 25 ručnih bacača, 7 radio-stanica, 35 konja, 6 vagona duvana, vagon šećera i vagon masti.

Uništeno: 34 kamiona, 5 tenkova, 8 vozova, potrgano 76 km pruge, jedna radio-stanica, 11 mostova, 57 telefonskih stubova, 20 km potrgano i odneseno telefonskih linija i 48 zaprežnih kola.

REZULTATI BORBI 4. DIVIZIJE OD DANA FORMIRANJA DO KRAJA 1943.

Neprijateljevi gubici: ubijeno 8.210 Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma, četnika, ranjeno 5.747, zarobljeno 5.826 i promrzlo 2.579. Svega izbačeno iz stroja neprijateljevih vojnika i oficira 22.362.

Gubici 4. divizije: poginuo 501 borac i rukovodilac, ranjeno 870, nestalo 96 i promrzlo 700. Svega izbačeno iz stroja 2.167.

Ratni plijen: 5.665 pušaka, 424 puškomitraljeza, 68 teških mitraljeza, 54 teška minobacača, 24 brdska i protivtenkovska topa, 12 haubica, 198 automata (šmajsera), 25 ručnih bacača, 14 tromblonskih pušaka, 68 revolvera, 10 radio-stanica, 2.400.000 puščane municije, 3.465 granata za topove i haubice, 638 mina za minobacač, 974 ručne bombe, 8 tromblona, 34 sanduka eksploziva, 50 bicikla, 6 vagona duvana, vagon šećera, vagon masti i 145 konja.

Uništeno: 11 tenkova, oboreno i zapaljeno 2 aviona, 8 haubica, 4 topa, jedan minobacač, 118 kamiona s vojskom i materijalom, 16 vozova s vojskom i materijalom, 7 automobila sa njemačkim oficirima, 2 motocikla sa njemačkim kuririma, 30 bicikla, porušeno 11

⁴⁶⁹ AVII, k. 8, reg. br. 17-a/7.

mostova, porušeno 57 telefonskih stubova, potrgano 126 km pruge, potrgano i odneseno 45 km telefonske linije, minirano i spaljeno 1-500 bunkera i rovova i uništeno 47 zaprežnih kola s konjima.

Izglubljeno: jedan brdski top, 1 teški mitraljez, jedan teški minobacač, 4 puškomitraljeza i 22 puške.

DOPRINOS 4. NARODNOOSLOBODILAČKE UДАРNE DIVIZIJE JACANJU NOB JUGOSLAVIJE

Od formiranja 4. divizije do decembra 1943. ona je dala slijedeći doprinos razvoju i jačanju narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji:

1. Izdvojila je iz svog sastava 5. i 12. krajišku brigadu, od kojih je formirana 11. krajiška divizija. Prema tome ona je matična jedinica 11. krajiške divizije.

2. Izdvojila je iz svog sastava 2. krajišku brigadu koja je ušla u sastav 27. istočnobosanske divizije 3. korpusa NOVJ.

3. Izdvojila je iz svog sastava 13. krajišku brigadu, koja je ušla u sastav 10. krajiške divizije 5. korpusa NOVJ.

4. Izdvojila je iz svog sastava Grahovsko-peuljski NOP odred *Gavrilo Princip*, koji je ušao u sastav 8. korpusa NOVJ.

5. Dala je iz svog sastava oko 1.000 starih, iskusnih boraca, dobro naoružanih i opremljenih za popunu 1. proleterske divizije.

6. Dala je iz svog sastava, odnosno iz 6. krajiške brigade 800 starih, iskusnih i vrlo dobro naoružanih i opremljenih boraca i rukovodilaca za popunu 5. krajiške divizije.

7. Dala je u novembru 1943. godine 300 pušaka, 10 teških mitraljeza sa 40.000 metaka 4. operativnoj (dalmatinskoj) zoni Hrvatske.

8. Dala je topove i haubice, kao i 300 boraca i rukovodilaca za formiranje 2 artiljerijska divizona 5. korpusa NOVJ.

9. Do decembra 1943. je svojim neprekidnim i žestokim napadima primorala njemačkog okupatora da na njenom operativnom prostoru angažuje prosječno oko 60.000 Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma i četnika. Od kapitulacije Italije, 8. septembra, u dolini Une bile su stalno angažovane za obezbjeđenje saobraćaja dvije njemačke divizije, 114. lovačka i 373. *Tigar* divizija, pored ustaško-domobranskih i četničkih snaga. U oktobru i novembru 1943. čak i 3 divizije — uključujući i diviziju *Nordland*. Nigdje i nikada Nijemci na Balkanu nisu koncentrisali tako velike snage na tako malom prostoru.

10. Angažujući velike snage Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma, policajaca i četnika protiv sebe, ona je s jedne strane oslabila neprijateljeve snage na drugim prostorima i, objektivno, pomogla jedinicama NOV i POJ na tim prostorima, a sa druge strane neprekidnim napadima plijenila je neprijateljevo naoružanje i ratnu opremu, što joj je omogućavalo brojno jačanje postojećih jedinica i formiranje novih, koje su izdvajane za jačanje i formiranje drugih jedinica.

Za sve što je učinila do tog vremena, Vrhovni komandant NOV i POJ odao je 14. decembra 1943. priznanje i zahvalnost borcima i rukovodiocima 4. divizije.^{469a}

ZAHVALNOST

VRHOVNOG KOMANDANTA NOV — MARSALA JUGOSLAVIJE
druga TITA

IV. DIVIZIJI 5. KORPUSA NOV JUGOSLAVIJE.—

IZRAŽAVAM SVOJU ZAHVALNOST I PRIZNANJE BORCIMA, KOMANDIRIMA, KOMANDANTIMA I POLITIČKIM KOMESARIMA IV. DIVIZIJE 5. KORPUSA, KOJI U NEPREKIDNIM BOJEVIMA NANOSE NEPRIJATELJU TEŠKE GUBITKE, I KOJI SU NAROČITO POSLJEDNJIH DANA S VELIKOM UPORNOŠĆU I JUNAŠTVOM POČELI DA OSTVARUJU DNEVNU ZAPOVIJEST OD 10 DECEMBRA 1943. GODINE.—

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Dne 14. decembra 1943. g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
Maršal,
TITO, s.r.

^{469a} AVII, k. 875, reg. br. 5/14.